

AUTOREFERAT

Spis treści

1. Imię i nazwisko
2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe
3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych
4. Dokonania naukowo-badawcze przed uzyskaniem stopnia doktora
5. Osiągnięcia naukowo-badawcze po uzyskaniu stopnia doktora
 - 5.1. Okres do 2014 roku
 - 5.1.1. Badania nad funkcjonowaniem matki i ojca w roli samotnego rodzica
 - 5.1.2. Badania nad dzieckiem z rodziny samotnej matki
 - 5.1.3. Zaangażowanie dziadków we wspieranie adolescentów
 - 5.1.4. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych do 2014 roku
 - 5.2. Okres po 2014 roku
 - 5.2.1. Poszerzone badania nad radzeniem sobie przez matkę w roli samotnego macierzyństwa oraz w roli zawodowej
 - 5.2.2. Komunikowanie się adolescentów z rówieśnikami – badania nad uwarunkowaniem i konsekwencjami
 - 5.2.3. Zasoby społeczne adolescentów
 - 5.2.4. Wskazanie osiągnięcia naukowego wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311)
 - 5.2.5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych po 2014 roku
6. Podsumowanie dorobku naukowego po 2014 roku oraz całości dorobku dydaktycznego i organizacyjnego. Plany na przyszłość
7. Literatura cytowana

1. **Imię i nazwisko:** Elżbieta Napora

2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.**

- a) dyplom ukończenia 5-letnich studiów wyższych magisterskich, dziennych – Wydział Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1986
- b) zaświadczenie o ukończeniu 4-semestralnych studiów w Podyplomowym Studium Metodyki Nauczania Psychologii – Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, 1989
- c) dyplom uzyskania stopnia doktora nauk humanistycznych, nadany uchwałą Rady Wydziału Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu Opolskiego z dnia 19 września 1996 na podstawie rozprawy doktorskiej: *Współzależność obrazu samego siebie u rodzica cechami pożądanymi w wychowaniu dziecka.*
- d) zaświadczenie o ukończeniu szkolenia w Europejskim Centrum Edukacji Multimedialnej i Informatycznej – Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków 2005

3. **Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych**

- a) w latach 1986 – 1987 – zatrudnienie jako asystent stażysta w Zakładzie Psychologii Instytutu Pedagogiki i Psychologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie
- b) w latach 1987 – 1996 – jako asystent w Zakładzie Psychologii Instytutu Pedagogiki i Psychologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie
- c) w latach 1996 – 2018 – jako adiunkt w Zakładzie Psychologii Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (AJD, po zmianie nazwy uczelni)
- d) w latach 2006 – 2009 – zatrudnienie na stanowisku wykładowcy w Wojewódzkim Oddziale Metodycznym RODN w Częstochowie
- e) w latach 2014 – 2017 – zatrudnienie jako adiunkt w Wyższej Szkole Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu
- f) od 1 października 2018 roku pracuję na stanowisku asystenta w Zakładzie Psychologii, w jednostce Wydziału Filologiczno-Historycznego, w związku ze zmianą nazwy uczelni, Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie

4. Dokonania naukowo-badawcze przed uzyskaniem stopnia doktora

Źródłem moich zainteresowań pracą naukowo-badawczą z obszaru psychologii rodziny i wychowawczej były doświadczenia w studenckim ruchu naukowym, poprzez uczestnictwo w inicjatywach badawczych prowadzonych przez pracowników Katedry Psychologii Wychowawczej i Psychologii Rodziny KUL-u. Te dwa obszary połączyły się w jedną całość i zaowocowały wykorzystaniem Strukturalnej Analizy Społecznych Zachowań L.S. Benjamin w przygotowaniu pracy magisterskiej na temat, *Zachowania rodziców a autonomia moralna młodzieży* pod kierunkiem moralisty w dyscyplinie psychologii wychowawczej ks. dra Romana Pomianowskiego. Wyniki z tych badań, opublikowałam w *Pracach Naukowych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie Seria Psychologia* (1991). Dowiodły one, że w okresie dzieciństwa i młodości zachowania rodziców względem dzieci zasadniczo różnią się. Uwzględniając związek przyczynowo-skutkowy wpływu zachowań rodziców na poziom autonomii moralnej młodzieży potwierdziłam, że dodatnio oddziałują tak w okresie dzieciństwa jak i w młodości, opiekuńcze zachowania matki i negatywnie sankcjonujące zachowania ojca (karzące, wrogie i zaniebujące).

Po podjęciu zatrudnienia w 1987 roku na stanowisku asystenta w Instytucie Pedagogiki i Psychologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie (obecnie Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza) rozumiejąc konieczność dalszego kształcenia się i rozwijania swoich kompetencji zawodowych, podjęłam dwuletnie studia w Podyplomowym Studium Metodyki Nauczania Psychologii pod kierunkiem prof. Marka Wosińskiego (Wydział Pedagogiki i Psychologii UŚI), które ukończyłam w 1989 roku. Uzyskane kwalifikacje mogłam wykorzystać realizując eksperymenty dotyczące zapobiegania wypadkom wśród dzieci. Efektem naukowym tego etapu było ustalenie, że uczenie zachowań bezpiecznych już u 6-letnich dzieci zapobiega wypadkom i podnosi ich kompetencje w tym obszarze. Uzyskane rezultaty omówiłam podczas trzech ogólnopolskich konferencji naukowych (1992, 1993, 1994) i upowszechniłam w artykułach opublikowanych w *Problemach Opiekuńczo-Wychowawczych* (1994) oraz w *Wychowaniu w Przedszkolu* (1995). W omawianym okresie mojego rozwoju naukowego, w kręgu zainteresowań pozostawali również rodzice i ich relacje z dziećmi oraz cechy obrazu u rodziców przejawiane w tych relacjach. W projekcie, w którym analizowałam poziom akceptacji u matki i u ojca współwystępujące z cechami osobowościowymi pożądanymi w wychowaniu dziecka, zrealizowałam łącznie cztery granty uczelniane na badania własne. Celem tych analiz było poznanie różnic pomiędzy matką a ojcem w preferowaniu cech w wychowywaniu dziecka. Wyniki tych poszukiwań urzeczywistniłam napisaną pod kierunkiem prof. Stanisława Rogali dysertacją pt. *Współzależność obrazu samego siebie u rodzica z cechami pożądanymi w wychowaniu dziecka* i publicznie obronioną na Uniwersytecie Opolskim w 1996 roku.

Współpraca z rodzicami wyznaczyła kierunek moich dalszych zainteresowań naukowych. Nurtowało mnie wówczas pytanie o psychospołeczne funkcjonowanie samotnego rodzica i jego dziecka.

5. Osiągnięcia naukowo-badawcze po uzyskaniu stopnia doktora

Wykazując moje osiągnięcia po uzyskaniu stopnia doktora, pozwolę sobie przedstawić ewolucję moich dokonań naukowych, które wraz z podejmowanymi działaniami wpłynęły na ukształtowanie się dwóch zasadniczych okresów.

5.1. Okres do 2014 roku, w którym mój dorobek naukowy był związany z trzema podstawowymi obszarami, a mianowicie: 1) funkcjonowaniem matki i ojca w roli samotnego rodzica, 2) nad dzieckiem z rodziny samotnej matki oraz 3) ze znaczeniem dziadków dla rodziny samotnej matki. Zgromadzony dorobek naukowy, dydaktyczny oraz popularyzatorski przedstawiłam w dniu 3 października 2014 roku wraz z wnioskiem do Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z prośbą o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego w dyscyplinie psychologia.

5.1.1. Badania nad funkcjonowaniem matki i ojca w roli samotnego rodzica

Przejawem i udokumentowaniem mojego zainteresowania z obszaru psychologii rodziny były prowadzone prace naukowo-badawcze. Skupiłam się w nich na analizach podobieństw i różnic w funkcjonowaniu samotnych rodziców (Napora, 2012b; Napora, Kozerska, 2010). Prace zogniskowane na funkcjonowaniu matki w roli samotnego rodzica, podjęłam w 2010 roku z zamysłem celowej i systematycznej ich kontynuacji. Wspólnie z dr Agnieszką Kozerską przygotowałam projekt pt. *Styl wychowania i komunikacji w ocenie młodzieży wychowywanej przez samotne matki*, w którym uwzględniłam ocenę stylu wychowania i komunikacji z matką dokonaną przez adolescentów. Takie ujęcie było zgodne z zaproponowanym modelem badań przez Włodzimierza S. Kowalskiego (1982), gdzie rezygnuje się w badaniu z bezpośrednich kontaktów z rodzicami, aby uniknąć wyzwolenia psychologicznego mechanizmu nakazującego im przedstawienie własnego oddziaływania wychowawczego w znacznie korzystniejszym świetle. Matki pod wpływem aktualnych przeżyć i doświadczeń mogą zniekształcać sprawozdania o swoich relacjach z dziećmi. W tym projekcie, komunikację traktowałam jako parametr odzwierciedlający jakość procesu wychowawczego (Kalil i Eccles, 1994; Miller-Dey, 2002) współtowarzyszący stylom wychowania. Jako przejaw jakości komunikacji przyjąłam wynik pomiaru zarówno stopnia jej otwartości, jak i napotkanych w niej trudności. Z kolei, zakwalifikowanie wychowania do jednego z czterech stylów: autokratycznego, demokratycznego, liberalno-kochającego oraz liberalno-niekochającego było konsekwencją oceny działania matki przez adolescentów wyrażonej wynikiem punktowym. Celem tego projektu było ustalenie stopnia różnicowania opinii adolescentów o stylach wychowania i komunikacji samotnej matki oraz

ustalenie predyktorów tego zróżnicowania. W wyniku analiz, ustaliliśmy trzy grupy samotnych matek istotnie różniących się pomiędzy sobą. Pierwsza grupa, to samotne matki, które cechowały się komunikacją otwartą ze stylem autokratycznym, mające wykształcenie co najmniej średnie, mieszkające w mieście przy najkrótszej nieobecności ojca. Przy tym, miały najmniejszą liczbę dzieci. Wyodrębniona druga grupa samotnych matek, przejawiała demokratyczny styl wychowania wraz z liberalno-kochającym, którym towarzyszyło komunikowanie z trudnościami. Ta grupa matek pochodziła z miasta, posiadała wykształcenie średnie oraz miała przeciętny w porównaniu do pozostałych matek, czas nieobecności ojca. Matki te, pod względem wieku były najstarsze. Ustalone trzecie skupienie matek preferowało komunikowanie z trudnościami, legitymowało się liberalnym wychowaniem i zasadniczo odróżniało się od pozostałych grup. Były to matki o wykształceniu zawodowym, mieszkające w mieście i najdłużej wychowujące dzieci bez ojca, których mały najwięcej. Sposób postępowania tych matek częściej był oparty na swobodzie i braku dostatecznej dyscypliny, co było ocenione przez adolescentów jako przejaw braku zainteresowania ich problemami. Wyniki z tego projektu opublikowałam (we współautorstwie) w *Studia Psychologica* (2010). Wyniki przedstawiłam podczas konferencji naukowych: jako plakat (we współautorstwie), *A study of resilience in adolescents from single mother families in the northern subregion of Silesia* na konferencji naukowej w Amsterdamie (2012) oraz w autorskim referacie, *Structure of family, age and gender of adolescents as conditioner of mother's communication receipt* na konferencji w Zielonej Górze (2012).

Wskazaniem dla priorytetowego potraktowania kwestii funkcjonowania samotnej matki w roli rodzica, w kolejnym projekcie badawczym pt. *Wpływ zmiennych życia rodzinnego na percepcję komunikacji matek* była przesłanka z wyników badań pilotażowych zawarta w manuskrypcie, *How adolescents and their single-mothers communicate in the south of Poland* opublikowanym w *Polish Journal of Applied Psychology* (2012a). W tym projekcie przyjąłam, że jeśli matka jest ważną postacią w rodzinie, to ocena komunikacji z matką przez adolescentów nie będzie wykazywać różnicy między samotną matką a matką z rodziny pełnej. Zastosowanie trójczynnikowej analizy wariancji i testu Tukey'a ukazało zachodzące relacje między strukturą rodziny, płcią dziecka a jakością komunikacji i stylami wychowania matki. Efekty ujawniły, iż struktura rodziny różnicowała jedynie demokratyczny styl wychowania, a płeć adolescenta – styl liberalny. Zaobserwowałam wzajemne oddziaływanie wieku adolescenta i struktury rodziny, które znacząco zróżnicowało styl liberalno-kochający. Wyniki te potwierdziły, że rodzicielskie postępowanie zależy od relacji rodzic-dziecko, w których córki korzystniej oceniają matki jako bardziej otwarte i z mniejszym dystansem, niż synowie. Ponadto, samotne matki przyznawały więcej autonomii i bardziej były skłonne do porozumienia z dorastającym, niż matki z rodziny pełnej. Wnioski badań, że samotne matki stwarzają równie dobre warunki wychowawcze swoim

dzieciom jak matki z rodziny pełnej, zamieściłam w pracy pt. *Relacje z matką w rodzinie o odmiennej strukturze w ocenie adolescentów* opublikowanej w czasopiśmie *Kultura i Edukacja* (2014a).

W pracy nad projektem pt. *Komunikacja matek w parach z córką i synem w rodzinach o różnej strukturze* (2013c), przyjąłam założenie, że jakość pełnionej roli wychowawczej matki jest związana z systemem rodzinnym, jego członkami oraz ze zmianami i interakcjami pomiędzy nimi. Analizę podporządkowałam realizacji dwóch celów badawczych: poznanie sposobów komunikacji między matką a adolescentem w rodzinach o odmiennej strukturze ze wskazaniem na obszary ułatwiające bądź utrudniające tę komunikację z perspektywy dorastającego. Drugim celem było zidentyfikowanie czynników określających zakres relacji i opinii wyrażanych przez młodzież z rodzin różniących się strukturą. Pod uwagę wzięłam zmienne socjodemograficzne mogące modyfikować ocenę komunikacji matki wyrażaną przez adolescentów. Analizy ujawniły, że otwarta komunikacja adolescenta nie była zależna od jego wieku, a komunikacja z trudnościami najbardziej była natężona w średnim i późnym okresie dorastania, w rodzinie rozwiedzionej samotnej matki. Biorąc pod uwagę płeć adolescenta i strukturę rodziny, nie zaobserwowałam znaczącej różnicy między ocenami wyrażanymi przez córki i synów, tak w ocenach otwartości jak i trudności w komunikacji z matką. Oznaczało to, że parametr płci w odniesieniu do zróżnicowania struktury rodziny jest bez znaczenia w kwestii oceny komunikacji z matką. Uwzględnienie rodzaju diady i miejsca zamieszkania rodziny, pokazało różnice dla ocen w diadach heterogenicznych. Miejsce zamieszkania różnicowało oceny otwartości w komunikacji z samotną matką – w szczególnych przypadkach tych rodzin, nie miało znaczenia w ocenach trudności w komunikacji z matką w rodzinie pełnej. W diadach homogenicznych, zarówno otwartość jak i trudności w komunikacji z matką, podobnie były oceniane przez dorastające córki z rodziny o odmiennej strukturze, niezależnie od miejsca zamieszkania. Wyjątek stanowiły samotne matki-wdowy mieszkające na wsi, które najmniej satysfakcjonująco komunikowały się z córkami, w porównaniu do komunikacji matek z miasta. Wyniki pokazały, że parametr płciowej homogeniczności bądź heterogeniczności w relacji z matką – ma równie zasadnicze znaczenie jak miejsce zamieszkania rodziny. Dla synów z rodziny samotnej matki ta zależność była silniejsza, niż dla córek. Lokalne środowisko w ocenach komunikacji z matką wykazało znaczenie w przypadku rodziny samotnej matki, nie miało zaś znaczenia w sytuacji rodziny pełnej. Wyniki pozwoliły wnioskować, że rodzina samotnej matki mieszkająca na wsi, najbardziej potrzebowała pomocy w zakresie usprawniania wzajemnych relacji. Pogłębione analizy wyników dotyczących oceny komunikacji z matką przez córki oraz komunikacji z ojcami przez synów z rodziny z samotnym rodzicem, zostały ujęte w artykule pt. *Uwarunkowania komunikacji samotnego rodzica z dorastającym tej samej płci* i opublikowane w *Polskim Forum Psychologicznym* (2012). Na ich

podstawie wnioskowałam, że rodzic tej samej płci co dziecko uważany jest, zwłaszcza przez dzieci starsze, za bardziej frustrującego i mniej przyjaznego, jedynie w odniesieniu do diady matka-córka, niż w odniesieniu do diady ojciec-syn.

5.1.2. Badania nad dzieckiem z rodziny samotnej matki

Początkowe prace skupione były na ukazaniu zależności pomiędzy typem rodziny, w jakiej wychowywane jest dziecko a rodzajem zajmowanej przez nie pozycji socjometrycznej w klasie szkolnej. W tym celu przebadalam 248 uczniów w wieku 11-13 lat pochodzących z rodziny samotnej matki oraz z rodziny pełnej, przy wykorzystaniu klasycznej techniki socjometrycznej Jacoba L. Moreno. Wyniki pokazały, że dzieci z rodziny samotnej matki znacząco częściej były odrzucane przez swoich rówieśników, w porównaniu do dzieci z rodziny pełnej. Efekty z tych badań opublikowałam w artykule pt. *Konsekwencje samotnego rodzicielstwa dla społecznego funkcjonowania dziecka* w recenzowanym czasopiśmie *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Psychologia* (2006a). Badania nad funkcjonowaniem dziecka z rodziny samotnej matki skupiałam na zagadnieniu tożsamości płciowej, które miały na celu uzyskane odpowiedzi na pytanie, jakie jest nasilenie cech przynależnych do kobiecości u córek wychowywanych przez samotne matki, samotnych ojców oraz w rodzinie pełnej. Pytałam o podobieństwa i różnice między dziewczynkami w obszarze cech stereotypowo przynależnych do kobiecości. W tym celu przebadalam 200 córek w wieku adolescencji przy zastosowaniu Inwentarza Płci Psychiczej w oprac. Alicji Kuczyńskiej. Ustaliłam, że obraz najbardziej zgodny z wykazem cech stereotypowo przynależnych do kobiecości, w porównaniu do córek z rodziny samotnego ojca, reprezentują dziewczynki z rodziny pełnej i z rodziny samotnej matki. Wyniki opublikowałam w artykule pt. *Obraz kobiecości dziewcząt wychowywanych przez samotnych rodziców*, jako rozdział w książce pt. *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* pod red. Teresy Rostowskiej i Jana Rostowskiego (2006b). Kontynuując prace w obszarze funkcjonowania dziecka opublikowałam artykuł, *Agresja w obrazie rodziny jako korelat atrakcyjności społecznej dziecka (studia nad zjawiskiem resilience)* (2013d). Wartość tej pracy stanowi odniesienie do koncepcji wyjaśniającej genezę zachowań problemowych młodzieży, do tej pory rzadko eksponowanej na gruncie polskiej nauki. Koncepcja *resilience* wyjaśniła, dlaczego część populacji dzieci i młodzieży, mimo że jest narażona na długotrwałe działanie silnych czynników ryzyka, rozwija się prawidłowo i zachowuje zdrowie psychiczne. Innymi słowy, *resilience* jest tym, co przerywa ścieżkę prowadzącą od czynników ryzyka do zachowań problemowych, w tym agresji i przemocy.

Ważnym etapem moich badań podejmowanych w tym obszarze, było uwzględnienie znaczenia zasobów psychospołecznych. W przeprowadzonym projekcie pt. *Wsparcie od matek jako czynnik ochronny dla córek wśród rówieśników* celem było sprawdzenie związku między

wsparciem od matek a popularnością córek wśród rówieśniczek. U podstaw tych badań było założenie, że dzieci które otrzymują wsparcie i pomoc od rodziców – będące zasobami, są bardziej atrakcyjne wśród rówieśników w porównaniu do tych, które nie otrzymują tego wsparcia. Dzieci, które wykazują niechęć do bliskich kontaktów z rodzicami ujawniają silniejszą potrzebę bliższych związków z rówieśnikami (Kraemer, 2006). Badania 138 dziewcząt w wieku 15 i 16 lat prowadzone na Górnym Śląsku za pomocą *Skali Wsparcia Społecznego* (Kmieciak-Baran, 2000) oraz *Plebiscytem Życzliwości i Niechęci J. Korczaka* (Ekiert-Grabowska, 1984) zilustrowały natężenie stosunków sympatii, antypatii oraz wrażliwej obojętności rówieśników względem siebie. W przewidywaniu związku pomiędzy wsparciem od matki a atrakcyjnością córek, zbudowałam wieloczynnikowy model regresji wielokrotnej. W modelu uwzględniłam następujące predyktory: wykształcenie matki, status materialny rodziny, strukturę rodziny, wsparcie informacyjne, instrumentalne, emocjonalne i wartościujące. Szacując pozytywne stosunki córek z rówieśniczkami ustaliłam znaczącą ich zależność od wartościującego wsparcia od matki. W oparciu o analizę wieloczynnikową ustaliłam ujemny znaczący związek ze wsparciem emocjonalnym. Wyniki pokazały ponadto, że co druga córka korzystnie oceniała każdy rodzaj wsparcia od matki, a co czwarta nie doświadczała żadnego. Otrzymane wyniki mając wartość implementacyjną w obszarze relacji z matką, były przedstawione na dwóch konferencjach:

- *Wsparcie społeczne matek w rodzinach o różnej strukturze czynnikiem resilience w funkcjonowaniu córek* (we współautorstwie), plakat podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej w Lublinie (2014),
- *Relacje z matką w rodzinie o różnej strukturze w ocenie adolescentów*, referat podczas konferencji naukowej w Gdańsku (2014),

Ustalone efekty, po przedyskutowaniu i uzupełnieniu we współautorstwie, opublikowałam w *Polskim Forum Psychologicznym* (2014a, 2014b). Obserwacje poczynione podczas zbierania materiału badawczego potraktowałam jako punkt wyjścia do poprowadzenia badań nad znaczeniem dziadków dla funkcjonowania rodziny samotnej matki.

5.1.3. Zaangażowanie dziadków we wspieranie adolescentów

Spojrzenie z perspektywy psychologii pozytywnej i kulturowego kontekstu na funkcjonowanie rodziny samotnej matki doprowadziło do projektu pt. *Parentyfikacja dziadków w rodzinie samotnej matki* w którym oczekiwałam, że samotna matka przy udziale starszego pokolenia może stworzyć dobre warunki rozwoju swojego dziecka. Teoretyczna analiza dotycząca systemowej koncepcji funkcjonowania rodziny oraz wyników badań prowadzonych nad parentyfikacją dzieci, pozwoliła na odniesienie się do koncepcji wyjaśniającej genezę zachowań samotnej matki z perspektywy komunikowania się, co do tej pory rzadko było prezentowane na gruncie nauki polskiej – *resilience*. Koncepcja ta wyjaśnia dlaczego samotne

matki pomimo, że są narażone na działanie czynników ryzyka w ocenie adolescentów komunikują się tak samo satysfakcjonująco jak matki z rodziny pełnej. Hipoteza: parentyfikacja dziadków może być czynnikiem wspomagającym funkcjonowanie rodziny samotnej matki, była zarówno interesującą co kontrowersyjną. Została postawiona w oparciu o wyniki otrzymane we wcześniejszym projekcie pt. *Wpływ zmiennych życia rodzinnego na percepcję komunikacji matek*, na podstawie teoretycznej analizy dotyczącej *resilience* jako dynamicznego procesu odzwierciedlającego względnie dobre przystosowanie się jednostki, mimo doświadczanych przez nią zagrożeń czy bolesnych przeżyć. Hipoteza ta była także efektem analizy wyników badań prowadzonych nad parentyfikacją dzieci. Aby kontynuować badania dotyczące zaangażowania dziadków w pomoc rodzinie, szczególnie samotnej matki kierowałam zespołem badawczym kontynuując i podtrzymując dotychczasową międzynarodową i interdyscyplinarną współpracę. Współpraca ta łączyła zarówno polski jak i zagraniczny dorobek w dziedzinie psychologii wychowawczej i rodziny oraz zastosowań statystyki w badaniach społecznych. Efekty przemyśleń i dyskusji w zespole, zawarłyśmy we współautorskim artykule pt. *Parentyfikacja dziadków czynnikiem resilience w funkcjonowaniu rodziny samotnej matki – przegląd badań*, opublikowanym w czasopiśmie *Kultura i Edukacja* (2014). Zjawisko parentyfikacji potraktowałyśmy jako czynnik rezyliencji pomocny w funkcjonowaniu rodziny samotnej matki. Czynnik ten zdefiniowałyśmy jako odwrócenie ról (tzn. wejście dziadków w rolę brakującego rodzica) i jako czynnik zwiększający zdolności przystosowawcze rodziny samotnej matki. Zrealizowany projekt pt. *Parentyfikacja dziadków w rodzinie samotnej matki* był odpowiedzią na brak zarówno w kraju jak i na poziomie regionu badań nad ustaleniem związków między partycypacją dziadków w wychowaniu dziecka, a funkcjonowaniem tej rodziny. Kwestie etyczne tego projektu zostały przedstawione w artykule pt. *Konceptualizacja badań nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie – wybrane kwestie etyczne*, który opublikowałam we współautorstwie w *Podstawach edukacji. Sfera wartości i zasad – konstruowanie podmiotu* (2013). Pojęcie *parentyfikacji* dziadków było jego nowym zastosowaniem i pierwszy raz było przedstawione na konferencji w Janowie Lubelskim (2012), a jako zjawisko polskie było zaprezentowane na zagranicznej konferencji naukowej:

- *The homogeneity and heterogeneity of the dyad grandson with grandparents from the perspective of research on the family of a single mother* podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej w Żylinie (2014).

Rozwijając prace nad parentyfikacją ujętą jako forma wsparcia społecznego dziadków w populacji rodziny samotnej matki, wyartykułowanym celem kolejnego zrealizowanego projektu było badanie rozmiarów wsparcia społecznego od dziadków w tych rodzinach oraz rozeznanie w popularności poszczególnych jego typów. Dotychczasowe nieliczne badania potwierdziły, iż

parentyfikacja jest czynnikiem ochronnym w rodzinie samotnej matki z adolescentami. Badania w ramach tego projektu były prowadzone z wykorzystaniem *Skali Huebnera SLSS (Student's Life Satisfaction Scale)* oraz *Skali Wsparcia Społecznego* w oprac. Krystyny Kmieciak-Baran (2000), którą badałyśmy siłę i rodzaj wsparcia od dziadków w nierównolicznych grupach osób z rodziny pełnej (n = 504) i osób z rodziny samotnej matki (n = 77). Wyniki wykazały, że młodzież z rodziny pełnej znacząco korzystniej oceniała swoją jakość życia w porównaniu z badanymi z rodziny samotnej matki. Efekty ujawniły także, że w warunkach polskich obydwój dziadkowie ze strony ojca, znacząco więcej udzielają wsparcia instrumentalnego, informacyjnego, wartościującego oraz emocjonalnego w rodzinie pełnej, niż w rodzinie samotnej matki. Dziadkowie ze strony matki, udzielają podobnej pomocy w rodzinach, a w rodzinie pełnej – wsparcie wykazuje związek z jakością życia wnuków. Parentyfikację w rodzinie samotnej matki potwierdziła pozytywna zależność wartościującego wsparcia dziadka ze strony matki z jakością życia wnuków. Otrzymane efekty opublikowałam we współautorstwie, w zagranicznym czasopiśmie *Acta Humanica* (2014).

Przesłanką do pogłębionej analizy zaprezentowanej w artykule pt. *Zaangażowanie dziadków w ocenę wnuków z rodzin samotnych matek* (opartej o ten sam projekt) było założenie, iż wsparcie udzielane wnukom przez dziadków w rodzinie samotnej matki jest czynnikiem *resilience* w ich psychospołecznym funkcjonowaniu. Efekty pozwalały wnioskować o wspierającej roli udzielanej pomocy przez dziadków i wzmocnionej prężności tych rodzin. Udzielane wsparcie przez dziadków jest dla nich formą kontaktu z rodziną swoich dzieci i takie działania mogą rodzić kohezję międzypokoleniową oraz podnosić dobrostan psychiczny członków tej rodziny. W projekcie przedstawiłam nieczęsto podejmowane badania z perspektywy interdyscyplinarnego spojrzenia na zjawisko udziału dziadków w rodzinie samotnej matki i dlatego ciągle wydaje się konieczne rozwijanie tej nowej perspektywy. Wyniki z badań nad parentyfikacją dziadków mogą przyczynić się do umniejszenia stygmatyzowania rodziny samotnej matki i skutkować wzrostem samooceny jej członków a w konsekwencji wpłynąć na sposób interakcji z adolescentem. Młodzież wychowywana w rodzinie samotnej matki nie musi być zaliczana do grup o podniesionym ryzyku niepowodzeń w różnych dziedzinach życia.

5.1.4. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych do 2014 roku

Jak wcześniej wspomniałam, moje zasadnicze zainteresowania badawcze w okresie do 2014 roku, skupiały się wokół czynników związanych z uwarunkowaniami i dalekonośnymi skutkami wzrastania w rodzinie samotnych rodziców. Do pozostałych obszarów problemowych, które wzbudzały moje zainteresowanie pracami naukowo-badawczymi, należały także:

- a) problematyka zagrożeń dzieci i młodzieży,
- b) podnoszenie jakości życia u seniorów,

c) pomoc psychologiczna nauczycielom, rodzicom i dziadkom.

Problematyka zagrożeń wśród dzieci i młodzieży wzbudziła zainteresowanie w latach 2005-2013. W tym okresie prowadziłam badania i brałam udział w projekcie nad marginalizacją dzieci i młodzieży. Efektem publikacyjnym była książka zatytułowana, *Problemy marginalizacji dzieci i młodzieży* (2009), której jestem współredaktorką oraz autorką jednej z jej części. W swoich pracach badawczych, poszukiwałam przyczyn marginalizacji upatrując ich, m.in. w niebezpieczeństwie płynącym z niekontrolowanego przez rodziców oglądania programów telewizyjnych przez dziecko i z niedoboru satysfakcjonującego kontaktu dziecka z ojcem. W artykule pt. *Wybrane aspekty funkcjonowania ojców w relacji z dziećmi* (2008) przedstawiłam opinie i rozróżnienie rodzaju więzi ojca z synem. Kontynuowane badania nawiązywały do psychicznej reprezentacji środowiska rodzinnego jako efektu doświadczeń zdobytych w ciągu życia jednostki. Pogłębiona analiza wyników pokazała, że zerwana relacja z ojcem często może prowadzić do ucieczki w wirtualną rzeczywistość i stała się podstawą do dyskusji nad uczestnictwem ojca w procesie wychowania synów. Artykuł pt. *Wirtualny świat drogą donikąd... Kontekst relacji dziecka z ojcem* oparty o te wyniki, został opublikowany jako rozdział w książce pt. *Problemy marginalizacji dzieci i młodzieży* (2009).

W kontekście podnoszenia jakości życia u seniorów wzięłam udział w projekcie europejskim LLP Gruntvig *Evaluation toolkit on senior's education to improve their quality of life*, który realizowany był we współpracy kilku uniwersytetów (z Hiszpanii, Włoch, Litwy, Bułgarii, Węgier, Finlandii, Polski). Jego celem było skonstruowanie narzędzi do pomiaru jakości życia i implementacja uzyskanych wyników w wymienionych krajach. Efektem publikacyjnym tej działalności był współautorski artykuł pt. *Psycho-educational context of supporting seniors in Poland, using tools from the EDUSENIOR* (2014), zamieszczony w bazie Web of Science, w którym uzupełniłam treści dotyczące form wsparcia psycho-edukacyjnego seniorów w Polsce. Wcześniej, we współpracy przygotowałam koncepcję artykułu, nawiązałam i monitorowałam kontakt z radą Uniwersytetu Trzeciego Wieku (UTW) Warszawa-Ursus w celu zebrania i przygotowania materiału ilustrującego aktywność UTW, jako przykład dobrych praktyk. Należy tutaj też wspomnieć przygotowanie tekstu w języku angielskim dotyczącego obrazu seniorów w Polsce pt. *Psychological image of seniors in Poland* (2013a) oraz tekstu pt. *University of Thirds Age at Ursus –Warsaw* (2013b), zamieszczone w zbiorowej monografii pt. *Education and quality of life of senior citizens*, która dokumentowała prace związane z realizacją tego projektu. Efektem pracy w projekcie była publikacja pt. *Zestaw narzędzi ewaluacyjnych dla instytucji oświatowych. Zwiększenie wpływu edukacji na jakość życia seniorów* (2014), która potwierdziła działania zrealizowane w projekcie i której jestem współredaktorką.

W celu poszerzenia wiedzy psychologicznej wśród nauczycieli, przy wykorzystaniu swoich doświadczeń naukowych uczestniczyłam w ogólnopolskim projekcie badawczym, *Diagnoza potrzeb edukacji zawodowej w subregionie częstochowskim* finansowanym z Europejskiego Funduszu Społecznego Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (2009-2010). Celem tego projektu było zebranie informacji o przebiegu kształcenia zawodowego w subregionie częstochowskim i powiązania ich z wymaganiami lokalnego rynku pracy. W projekcie pracowałam jako badacz prowadząc wywiady z przedstawicielami szkół oraz jednostek samorządów terytorialnych. Udział w projekcie był ciekawym doświadczeniem, które posłużyło do dyskusji podczas konferencji i seminariów naukowych. Spostrzeżenia udokumentowałam introspekcją, w której zawarłam specyfikę aktywności placówek, w których prowadziłam wywiady. Prowadząc prace implementacyjne wzięłam udział w VII Częstochowskich Dniach Rodziny (2014), przygotowując wykłady poświęcone problematyce współczesnej rodziny. Zgromadzone umiejętności pozwoliły mi także uczestniczyć w formie prezentacji popularyzacyjnych podczas konferencji w Śląskim Centrum Zdrowia Publicznego (2007). W celu uzupełniania wiedzy psychologicznej wśród nauczycieli aktywnie uczestniczyłam w formie wykładów na zaproszenie przez dr hab. prof. UJD Grażynę Rygał, prowadzącej seminaria naukowo-dydaktyczne (2014). Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom środowiska szkolnego moim zamysłem była także popularyzacja wiedzy psychologicznej. Upowszechniłam ją w następujących tekstach: *Cień wielkiej góry* opublikowanym w *Niebieskiej Linii*; *Aspiracje młodzieży wiejskiej* przygotowany wspólnie z magistrantką, który ukazał się w *Edukacji i Dialogu*. Elementem działalności w tym obszarze były publikacje, które kierowałam do rodziców i zamieszczałam je na stronie internetowej jednej z lokalnych szkół. Są to teksty: *Droga na skróty. Oddziaływanie telewizji na obraz siebie w badaniach dziecka wiejskiego*; *Wpływ telewizji na zachowanie dzieci*. Równoległe do aktywności badawczej pracowałam również nad popularyzacyjną wersją otrzymanych wyników adresowanych do dziadków. Zaowocowało to przygotowaniem tekstu pt. *Wsparcie społeczne ze strony dziadków, czyli kto i z czego jest zadowolony* i opublikowanym w czasopiśmie lokalnym – *Częstochowski Biuletyn Oświatowy* (2014b).

Krytyczna ocena przedstawionego dorobku naukowego sprzed 2014 r. przez recenzentów, dotyczyła słabości zaprezentowanych prac, takich jak: mało zaawansowane badania pod względem metodologicznym, ubogie w zakresie wykorzystania metod i narzędzi oraz sposobów analizy wyników. Te słabości znacznie obniżyły rangę owych dokonań.

5.2. Okres po 2014 roku. Uwzględniając krytyczne uwagi i sugestie recenzentów mojego dorobku naukowego, po 2014 roku skupiłam się na jego poszerzeniu i wzbogaceniu pod względem metodologicznym oraz na pracy na rzecz umiędzynarodowienia swojej aktywności naukowej. W kilku ostatnich latach, prowadzone przeze mnie prace badawcze zogniskowane były

w trzech obszarach: 1) rozszerzeniu badań nad funkcjonowaniem matki w roli samotnego macierzyństwa oraz w roli zawodowej, 2) na uwarunkowaniu i konsekwencjach komunikowania się adolescentów z rówieśnikami, 3) badaniu zasobów społecznych adolescentów. Podejmowana tematyka jest ciągle aktualna i znacząca z punktu widzenia psychologicznego, nadal budzi moje zainteresowania badawcze, ważna jest także z perspektywy społecznej. Opisuując działalność naukową podejmowaną w przestrzeni natury procesów rodziny i społecznego funkcjonowania adolescentów, poniżej przedstawię efekty ustaleń tych poszukiwań.

5.2.1. Poszerzone badania nad radzeniem sobie przez matkę w roli samotnego macierzyństwa oraz w roli zawodowej

W 2015 roku nawiązałam współpracę z zespołem badawczym kierowanym przez prof. Małgorzatę A. Basińską, która zaowocowała rozszerzeniem obszaru badań nad funkcjonowaniem matki w roli samotnego rodzica oraz w roli zawodowej. Podjęte badania, dotyczyły następujących obszarów: zachowań i przeżyć w pracy oraz strategii radzenia sobie przez samotne matki przy różnicującej roli satysfakcji z pracy (Napora, Andruszkiewicz, Basińska, 2018), zależności zasobów społecznych i podmiotowych z satysfakcją z pracy u matek zróżnicowanych statusem macierzyństwa (Napora, Grzankowska, Basińska, 2018a; Napora, Grzankowska, Basińska, 2018b; Grzankowska, Basińska, Napora, 2018).

Głównym celem podjętych zespołowo badań było sprawdzenie, czy deklarowany stopień satysfakcji z pracy różnicuje typy zachowań i przeżyć w pracy oraz strategie radzenia sobie ze stresem w pracy w grupie samotnych matek, w porównaniu do matek pozostających w związkach. W badaniu zastosowałyśmy następujące narzędzia: *Wzorzec Zachowań i Przeżyć Związanych z Pracą* (adaptowane przez Tatianę Ronginską), którego wyniki pozwoliły określić przeżycia i zachowania osób w trzech sferach funkcjonowania a których, odpowiednie konfiguracje tworzą cztery typy zachowania w pracy. Wykorzystałyśmy także Skalę *Latack Coping Scale* Janiny Latack (w polskiej adaptacji Małgorzaty A. Basińskiej), która mierzyła pięć strategii radzenia sobie z problemami zawodowymi. Są to: unikanie-rezygnacja, myślenie pozytywne, bezpośrednie działanie, szukanie pomocy oraz używanie alkoholu. W badaniach porównywałyśmy równoliczne grupy matek zameżnych i samotnych (łącznie 372 matki) w celu określenia specyfiki ich funkcjonowania w pracy zawodowej. W oparciu o wyniki badań ustaliłyśmy, że samotne matki w porównaniu do matek z rodziny pełnej, istotnie różniły się strategią szukania pomocy. Interakcja satysfakcji z pracy i rodzaju macierzyństwa znacząco różnicowała jedynie strategię unikanie – rezygnacja. Strategię tę, częściej stosowały samotne matki o niższej satysfakcji z pracy i różniły się istotnie od tych, o wyższej satysfakcji z pracy i matek z rodziny pełnej, niezależnie od poziomu ich zadowolenia z pracy. Wyniki z przeprowadzonej analizy przedstawiłam we współautorskim referacie pt. *Typy zachowań i przeżyć w pracy oraz strategie radzenia sobie ze*

stresem przez samotne matki: różnicująca rola satysfakcji z pracy w czasie Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Łodzi (2016).

Dążąc do zrozumienia mechanizmów funkcjonowania jednostki, odwołałyśmy się do koncepcji zasobów podmiotowych. Koncepcja ta stała się podstawą analiz w kolejnych pracach - zagadnienia psychospołecznego funkcjonowania samotnej matki. Prace te podjęłam w 2016 roku kontynuując współpracę jako członek tegoż samego zespołu badawczego. W realizacji kolejnego wspólnego projektu pt. *Niektóre uwarunkowania satysfakcji z pracy u matek. Różnicująca rola samotnego macierzyństwa* z wykorzystaniem koncepcji zasobów osobistych oczekiwaliśmy, że wsparcie społeczne jako zasób jest znaczące dla satysfakcji z pracy u matek przy uwzględnieniu roli samotnego macierzyństwa jako sytuacji trudnej. Kontynuując prace w tym obszarze, rozszerzyłyśmy i uzupełniłyśmy projekt o rolę zasobów społecznych i podmiotowych dla satysfakcji z pracy u matek. Celem podjętych badań było ustalenie, czy siła związków wsparcia społecznego z satysfakcją z pracy samotnych matek będzie istotnie wyższa w porównaniu z siłą związków u matek zamężnych. W badaniach wzięło udział 435 matek, w tym 204 z nich (47%) było w związku formalnym lub nieformalnym a pozostałe 231 (53%) było samotnymi matkami. W badaniach zastosowałyśmy *Krótką Skalę Prężnego Radzenia Sobie (Brief Resilient Coping Scale)* stworzoną przez Vaughena G. Sinclaira i Kennetha Wallstona (w oprac. Anny Piórowskiej i in., 2017), *Skalę Pomiaru Prężności SPP-25 (Resiliency Assessment Scale)* w oprac. Niny Ogińskiej-Bulik i Zygryda Juczyńskiego (2008), *Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego (Berlin Social Support Scale - BSSS)* w polskiej adaptacji Aleksandry Łuszczynskiej, Moniki Kowalskiej, Magdaleny Mazurkiewicz i Ralfa Schwarzera (2006) oraz *Skalę Satysfakcji z Pracy (The Satisfaction With Job Scale)* (w oprac. Anny Zalewskiej, 2003). Porównanie wyników pokazało, że ogólny poziom prężności jako cechy i prężnego radzenia sobie jest na podobnym poziomie u wszystkich matek, niezależnie od obecności partnera w ich życiu. Poziom ich kompetencji, którymi dysponują w tym zakresie jest prawdopodobnie bardziej związany z właściwościami osobowości jednostki, które w sposób niezależny od sytuacji życiowej warunkują predyspozycje do prężnego zachowania się. Samotne macierzyństwo wiąże się z wieloma obciążeniami i wymaganiami, ogranicza to znacznie gotowość kobiet do poszukiwania nowych wyzwań i utrudnia dystansowanie się do rzeczywistości z wykorzystaniem poczucia humoru. Matki w odpowiedzi na sytuację samotnego macierzyństwa, porównywalnie często były zdolne do prężnego jak i mniej prężnego funkcjonowania, co świadczy o istotnych uwarunkowaniach prężności przez inne czynniki, niż tylko sytuacja rodzinna. Zarówno prężność w radzeniu sobie jak i prężność jako cecha, pełniły bardziej znaczącą rolę wobec satysfakcji z pracy w grupie matek samotnych, niż w grupie matek pozostających w związkach. W wyniku tych badań doszliśmy do wniosku, że samotne matki realizują zadania życiowe korzystając w większym

stopniu z zasobów osobistych, w porównaniu do matek w związkach, które dodatkowo dysponują zasobami w postaci wsparcia w relacji z partnerem. Wyniki te w formie referatów: *Znaczenie prężności matek w wyjaśnianiu satysfakcji z pracy: różnicująca rola samotnego macierzyństwa* (we współautorstwie) przedstawiłam i przedyskutowałam w czasie Ogólnopolskiej Konferencji w Łodzi (2016). Aby zobrazować zmiany wyników manipulowałyśmy zmiennymi. Efekty manipulacji pokazały zgodnie z oczekiwaniem, że wsparcie społeczne różnicowane jest zarówno sytuacją rodzinną jak i zawodową matki i ma istotne znaczenie dla samotnej matki, niż dla matki będącej w związku. Skutki tych rozważań przedstawiałam we współautorstwie, w plakacie pt. *Wsparcie społeczne matek i jego znaczenie dla satysfakcji z pracy w grupie matek o zróżnicowanym statusie rodzinnym* podczas Kongresu Polskiego Towarzystwa Psychologicznego (PTP) w Gdańsku (2017) (plakat został dostrzeżony przez komisję konkursową złożoną z naukowców i wyróżniony 1. miejscem w konkursie Plakatów). Zastosowana analiza regresji dla tych wyników pokazała, że predyktorami satysfakcji z pracy poza spostrzeganym wsparciem emocjonalnym, jest prężność psychiczna i ilość posiadanych dzieci. W obliczu podjętych zadań zawodowych samotna matka radzi sobie skutecznie, przejawiając kompetencje w wypełnianiu roli matki. Wyniki z tych analiz przedstawiałam (we współautorstwie) podczas VI Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Gdańsku (2018). Podsumowaniem wspólnych badań nad uwarunkowaniem satysfakcji z pracy u matek z uwzględnieniem różnicującej roli samotnego macierzyństwa, były poza wystąpieniami konferencyjnymi, także publikacje w języku polskim i angielskim w następujących czasopiśmie: *Czasopismo Psychologiczne Psychological Journal* (2018b), *Social Psychological Bulletin* (2018) a także, będących w bazie Journal Citation Reports (JCR): *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health* (2018), *Medycyna Pracy* (2018a).

Chcę zaakcentować, że wzrost mojego pogłębionego zainteresowania funkcjonowaniem matki w roli samotnego rodzica było konsekwencją dostrzeżenia niedostatku systematycznie prowadzonych badań, dotyczących tego obszaru. Opublikowane prace wypełniły lukę istniejącą w tym obszarze. Otrzymane wyniki mają wartość implementacyjną i mogą pomóc w tworzeniu warunków sprzyjających ograniczeniu negatywnych skutków samotnego macierzyństwa poprzez skuteczne oddziaływania pomocy instytucjonalnej dla rodziny.

5.2.2. Komunikowanie się adolescentów z rówieśnikami – badania nad uwarunkowaniem i konsekwencjami

Drugi zakres tematyczny podejmowanych przeze mnie badań po roku 2014, obejmuje prace dotyczące uwarunkowania komunikowania się adolescentów z rówieśnikami (Napora, 2018c, 2019a, 2019b, 2019c, 2019d). Problematyka ta znalazła odzwierciedlenie w kilku moich publikacjach. Koncepcja skonstruowania narzędzia do badania oceny komunikowania się

adolescentów z rówieśnikami zrodziła się z dostrzeżenia braków, dotyczących tego rodzaju metod. W 2016 roku otrzymałam zgodę od prof. Mieczysława Radochońskiego na rozpoczęcie prac nad skalą do diagnozowania komunikacji adolescentów z rówieśnikami dla której pierwowzorem była Skala Komunikacji Rodziców z Dorastającymi Dziećmi (*Parent Adolescent Communication Scale, PACS*). Skala była spopularyzowana przez prof. Radochońskiego (1987) i stosowana do badań na różnych grupach osób (Radochoński, 1987; Mendecka, 2003; Napora, Pękala, 2014a). Konstrukcję autorskiej Skali Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami (SKAR) oparłam na założeniu, że im bardziej pozytywnie jest oceniona przez adolescentów otwartość z rówieśnikami, tym większe jest zadowolenie z relacji z nimi. Im wyższa jest ocena trudności w komunikowaniu się, tym mniejsze jest zadowolenie z tych relacji. Praca nad tą dwuskładnikową skalą do pomiaru komunikowania się z rówieśnikami z perspektywy pozytywnej i negatywnej, znalazła odzwierciedlenie w plakacie zaprezentowanym podczas konferencji (Bydgoszcz, 2017). Plakat ten, został wyróżniony przez jej organizatorów a materiał dotyczący właściwości psychometrycznych skali został opublikowany w *Polskim Forum Psychologicznym* (2019a). Narzędzie okazało się trafne i rzetelne, wymaga jednak dalszych prac, które aktualnie kontynuuję.

Skalę poddałam weryfikacji w badaniach nad uwarunkowaniem komunikowania się z rówieśnikami przez adolescentów z rodziny samotnej matki. W poszukiwaniu tych czynników teoretyczną podstawą badań była koncepcja zachowania zasobów Stevana E. Hobfolla (2006). Koncepcja ta pozwoliła objąć mechanizmy adaptacji społecznej jednostki. W projekcie pt. *Wsparcie dziadków i prężność a komunikowanie się z rówieśnikami u adolescentów od samotnych matek* (2016) poszukiwałam uwarunkowań relacji z rówieśnikami. Prężność ujęłam w kategoriach względnie stałej właściwości osobowości wskazującej na funkcjonowanie jednostki. Przegląd piśmiennictwa odnoszącego się do tej problematyki pozwalał sformułować tezę, że prężni młodzi ludzie potrafią szczególnie dobrze budować wspierające relacje z dorosłymi i znajdować osoby pełniące znaczące role (nauczyciele, przyjaciele, rodzice przyjaciół) (Newman, 2002). Przyjmując, że zasadniczym celem aktywności jednostki jest uzyskiwanie, utrzymanie i ochrona zasobów oczekiwałam, że sposób i jakość przystosowania się jednostki do otaczającego świata zależy od posiadanych, spostrzeganych i poszukiwanych przez nią zasobów. Celem tego projektu było sprawdzenie występowania różnic oraz związków pomiędzy wsparciem dziadków i prężnością adolescentów a komunikowaniem się z rówieśnikami u badanych z rodziny samotnej matki, a także oszacowanie w tym związku roli płci badanych. Badania za pomocą *Berlińskich Skal Wsparcia Społecznego* (BSSS), autorskiej *Skali Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami* (SKAR); *Skali do Pomiaru Prężności – SPP-18* oraz ankiety osobowej przeprowadziłam pośród 145 dziewcząt i 137 chłopców. Analizy wykonane za pomocą pakietu

statystycznego PQStat wersja 1.6.4.110. pokazały, że pod względem komunikowania się z rówieśnikami badani istotnie nie różnią się między sobą. Chłopcy mają istotnie wyższą prężność, dziewczęta znacząco bardziej poszukują i więcej otrzymują wsparcia od dziadków. Ponadto dla obydwu grup ustaliłam istotną statystycznie dodatnią korelację pomiędzy prężnością, wsparciem dziadków a otwartością w komunikowaniu się badanych z rówieśnikami. Przeciwnie niż do związku z komunikacją trudną. Wnioskowałam, że płeć adolescentów odgrywa znaczącą rolę w korzystaniu z zasobów w kształtowaniu komunikowania się z rówieśnikami. Uzyskany materiał przedstawiłam w referacie pt. *Wsparcie dziadków jako zasoby społeczne dla funkcjonowania dorastających wnuków* podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Krakowie (2017) oraz w artykule opublikowanym w *Psychologii Wychowawczej* (2018c).

Prezentowane wyniki stały się podstawą rozwoju koncepcji dalszych poszukiwań nad udziałem relacji rówieśniczych w kształtowaniu prężności u adolescentów. W swoich autorskich rozważaniach z prężności uczyniłam zmienną wyjaśnianą, na którą mogą oddziaływać inne zmienne. Wymagało to naświetlenia przyjętego układu zmiennych, które podważało tym samym względną stabilność tego konstruktów. Weryfikowanie takiego modelu było możliwe dzięki wyraźnemu odróżnieniu prężności traktowanej jako proces „oznaczającą równowagę czynników ryzyka przez czynniki chroniące” od prężności traktowanej w kategoriach zasobu, czyli względnie stałych właściwości osobowości (Greve, Staudinger, 2006). Przyjmując założenie, że wyższe wsparcie wiąże się najczęściej z bardziej pozytywnymi wskaźnikami funkcjonowania jednostki, w toku organizacji badań oczekiwałam, że wsparcie od dziadków będzie istotnym predyktorem prężności psychicznej u adolescentów pochodzących z rodziny samotnej matki, zwłaszcza w okolicznościach różnicowanych odmiennością zamieszkania – wspólnie z dziadkami bądź bez nich. Wyniki dla grupy 278 adolescentów poddano wielowymiarowej analizie regresji. W efekcie tych analiz ustaliłam, że wsparcie od dziadków oraz otwarte komunikowanie się z rówieśnikami stanowią czynniki silnie predykcyjne w odniesieniu do przewidywania prężności psychicznej u adolescentów. Wyniki zostały pozytywnie ocenione przez recenzentów i opublikowane w wersji dwujęzycznej w *Rocznikach Psychologicznych* (2017a, 2017b). Choć efekty pokazały związki między badanymi zmiennymi to jednak wydaje się, że ciągle mamy ograniczoną wiedzę na temat mechanizmów kształtujących prężność u młodzieży. Otrzymane wyniki zasugerowały konieczność tworzenia programów skupionych na rozwijaniu prężności, które winny być skierowane do adolescentów z rodziny samotnej matki.

5.2.3. Zasoby społeczne adolescentów

Trzeci obszar wyróżniony po 2014 roku w moim dorobku, to badania nad zagadnieniem zasobów społecznych adolescentów z rodziny samotnej matki. Urzeczywistnieniem tego

zainteresowania było przygotowanie i zrealizowanie projektu badawczego pt. *Zasoby matek a prężność dorastających dzieci: różnicująca rola struktury rodziny*. Celem tego projektu była weryfikacja występowania różnic w deklarowanej satysfakcji z życia i inteligencji emocjonalnej pomiędzy samotną matką a matką z rodziny pełnej oraz ustalenie ewentualnych różnic w prężności między ich dorastającymi dziećmi. Ponadto, sprawdziłam związki między satysfakcją z życia i inteligencją emocjonalną matki a prężnością dziecka z rodziny o odmiennej strukturze. W projekcie tym wykorzystałam następujące narzędzia: *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE* (Ciechanowicz, Jaworowska, Matczak, 2008), *Skalę Satysfakcji z życia SWLS* (Juczyński, 2001), *Skalę Prężności SPP-18* (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2011), *Kwestionariusz Relacji Rodzinnych (KRR)* (Płopa, Połomski, 2010) oraz autorską *Skalę bliskości z dziadkami*. Wykonane analizy pokazały, że w rodzinie samotnej matki istotnych związków pomiędzy satysfakcją z życia i inteligencją emocjonalną matki a prężnością jej dziecka było więcej, niż w rodzinie pełnej. Ustaliłam istotne statystycznie związki satysfakcji z życia matki z prężnością adolescenta bez względu na strukturę rodziny oraz pomiędzy inteligencją emocjonalną a prężnością w rodzinie samotnej matki. Wyniki te były podstawą do napisania artykułu i opublikowaniu go w wersji dwujęzycznej w *Studiach Psychologicznych* (2016d, 2016e). Wyniki były w równym stopniu podstawą do przygotowania i wygłoszenia referatu: *Niektóre zasoby osobiste matek a prężność adolescentów: różnicująca rola struktury rodziny*, podczas Kongresu Polskiego Towarzystwa Psychologicznego w Gdańsku (2017).

Problematyka udziału dziadków w rodzinie samotnej matki była przeze mnie podejmowana we wcześniejszych pracach (także w okresie do 2014 roku) i nadal jest jednym z ważnych obszarów moich badań. W tych, które prowadziłam po 2014 r. przyjąłam paradygmat badawczy w którym, efektywność radzenia sobie przez adolescentów z rodziny samotnej matki obciążonej stresem, zależy od wielu czynników. Spośród nich jednymi z ważniejszych, jest dostęp do zasobów społecznych, biorąc pod uwagę relacje adolescentów zaangażowane w szerszy układ stosunków i interakcji systemu rodzinnego. W systemie tym, relacje dziadkowie-adolescent poza relacją z matką, wydają się jedną z ważniejszych, zwłaszcza w okresie dorastania (Tyszkowa, 1990). Przy dostatecznej wzajemnej bliskości między dziadkami a adolescentami mogą wytwarzać się interakcje wzbogacające doświadczenia jednostki i redukujące traumatyczne przeżycia dorastających, związane z rozpadem związku małżeńskiego rodziców. Dziadkowie stanowią rozszerzenie kręgu rodzinnego. Te rozważania były podstawą oczekiwania zróżnicowania oceny przez adolescenta jego relacji z matką oraz bliskości z dziadkami przy uwzględnieniu zamieszkiwania dziadków (razem bądź osobno). Dla rodziny samotnej matki współzamieszkiwanie z dziadkami, powiększa ich zasoby społeczne i materialne, choć oczywistym jest, że nie musi to być dobre rozwiązanie dla wszystkich pozostających w takiej

sytuacji. Satysfakcjonujące relacje adolescenta z matką oraz bliskość z dziadkami potraktowałam jako zasoby, które sprzyjają budowaniu prężności. Obserwacje niedostatecznej ilości badań nad znaczeniem udziału dziadków w rodzinie samotnej matki i brak podobnych badań, które jednocześnie odnosiłyby się do adolescentów i dziadków skłoniły mnie do przygotowania i realizacji kolejnego projektu badawczego. Projekt ten dotyczył *Relacji z dziadkami w retrospekcyjnych badaniach dorosłych wnucząt*. Badałam relacje dziadkowie-wnuczęta w których, nie wychodząc poza sferę bezpośrednich związków interpersonalnych, umieściłam je w obszarze oddziaływań mikrosystemowych. Fundamentem teoretycznym dla tych badań było założenie mówiące, że aby zrozumieć funkcjonowanie jednostki należy uwzględnić jej relacje i doświadczenia z innymi członkami rodziny, zamieszkującymi w kręgu rodziny (Lussier, Deater-Deckard, Dunn, Davies, 2002). Założenie to sugerowało, że relacje wnucząt z dziadkami mogą wiązać się z oceną jakości życia adolescentów (Attar-Schwartz, Buchanan, Tan, Flouri, Griggs, 2009). Współczesne tendencje demograficzne, m.in. wydłużenie okresu życia dziadków, powodują konieczność szerszego ujęcia problematyki systemu rodzinnego, uwzględniającego uwarunkowania międzypokoleniowych relacji. Podjęta problematyka stała się również istotna w kontekście reorganizacji współczesnej rodziny i rozluźnienia więzi międzypokoleniowych (Kagitcibasi, 2005), a także zmiany roli dziadków (Filus, 2006). Wyniki udowodniły, że w rodzinie samotnej matki jak i w rodzinie pełnej, płeć i pokrewieństwo dziadków oraz okres życia adolescentów, częstość kontaktów i wspólne spędzanie czasu wykazały istotny związek z bliskością w relacji pomiędzy nimi. Zależność między częstością kontaktów a bliskością adolescentów i dziadków ze strony matki była silna. Także, silna była zależność między tymi samymi zmiennymi w przypadku dziadków ze strony ojca. Oznaczało to, że więź z rodzicami matki jest inna, niż więź z rodzicami ojca. Ta druga w większym stopniu zależy od codziennej aktywności, tak jak w przypadku osób niespokrewnionych: im częściej się spotykamy, tym czujemy się bliżej, a im się czujemy bliżej, tym częściej się spotykamy. W przeciwieństwie do tego, więź z rodzicami matki była mniej zależna od tej aktywności. Rezultaty tych badań zostały zaprezentowane w formie dwóch referatów, pierwszy: *Relacje z dziadkami i jakość życia wnuków z rodzin o różnej strukturze* (Sopot, 2015). Drugi, *Związki z dziadkami w retrospekcyjnych badaniach wnucząt* (Katowice, 2016). Poddane dyskusji wyniki zaowocowały dwoma artykułami opublikowanymi w *Polskim Forum Psychologicznym* (2016b) oraz w *Psychologii Wychowawczej* (2016c).

Powracające zainteresowanie i doświadczenia badawcze, wykorzystałam w analizach dotyczących znaczenia nieobecności ojca w życiu dziecka. Celem projektu badawczego pt. *Związki w rodzinie wielopokoleniowej a relacje z rówieśnikami przy udziale czasu nieobecności ojca u adolescentów z rodziny samotnej matki* było sprawdzenie, jak relacje z matką oraz bliskość

z dziadkami wiąże się z funkcjonowaniem adolescentów z rodziny samotnej matki, biorąc pod uwagę czas trwania nieobecności ojca w rodzinie. Wyniki pokazały, że bliskość emocjonalna adolescentów z dziadkami uwarunkowana jest ich pokrewieństwem. Na bardzo bliskie relacje z dziadkami ze strony matki wskazało tyle samo osób, co na jej brak z dziadkami ze strony ojca. Potwierdziłam także spadek bliskości emocjonalnej adolescentów z dziadkami od ojca w dłuższym czasie trwania nieobecności ojca w rodzinie. Zebrany materiał był podstawą wystąpień i dyskusji podczas trzech konferencji naukowych:

- *Relacje dziecka z matką a jego prężność psychiczna. Mediująca rola wsparcia dziadków w rodzinach samotnej matki i wielopokoleniowej*, referat podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Gdańsku (2018),
- *Związki w rodzinie wielopokoleniowej w percepcji młodzieży – perspektywa polska* plakat w czasie Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej w Kamieniu Śląskim (2018),
- *Contact of the child with the absent father and his communication with his peers. Intermediating role of supporting grandparents in a single mother's family* referat podczas zagranicznej konferencji naukowej w Hradec Kralove (2018).

W oparciu o rozważania wnioskowałam, że adolescenti pochodzący z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami, znacząco bardziej pozytywnie oceniają strategie rodzicielskie matki i są bardziej zadowoleni z tej relacji. Z kolei, ci z rodziny samotnej matki zamieszkujący bez dziadków są bardziej kontrolowani i matka stawia im więcej wymagań. Wyniki mają wartość praktyczną, dowodzą że bliskie i otwarte relacje z dziadkami wzbogacają szeroko rozumiane zasoby rodziny, w szczególności więzi emocjonalne oraz przyczyniają się do łagodzenia niepokojów i lęku u adolescentów z rodziny samotnej matki. Wspólnotowość zamieszkiwania z dziadkami pozwala obu pokoleniom adaptować się do zachodzących przemian w rodzinie. Wnioski z tych badań opublikowałam w artykule pt. *Związki w rodzinie wielopokoleniowej w ocenie młodzieży – perspektywa polska* w zborze książki, *Siła umysłu w starości* pod red. prof. Marii Kielar-Turskiej (2018b).

Zmienna czasu trwania nieobecności ojca była przedmiotem analizy w artykule pt. *Niektóre predyktory związków z rówieśnikami dla adolescentów z rodziny samotnej matki*, który złożyłam do *Roczników Nauk o Rodzinie* (2019b), aktualnie oczekuje na druk. W tym artykule, do uzasadnienia hipotezy o częstości kontaktów dziecka z ojcem i pomocy udzielanej rodzinie przez dziadków, sięgnęłam do teorii kontroli społecznej. Teoria ta skupia swoją uwagę na znaczeniu emocjonalnych powiązań w rodzinie oraz nadzorze i wspólnie spędzonym czasie. Rozbicie rodziny oraz wszelki rodzaj jej dezintegracji zaliczane jest do czynników sprzyjających powstawaniu trudności w relacjach z innymi. Czynniki te osłabiają kontrolę ze strony rodziców, którzy nie są w stanie skutecznie monitorować swoich dzieci a dodatkowo brak ojca w rodzinie,

zaburza jej harmonię (Johnson, 1987; Rydzewski, 1989). Analizy przeprowadzone metodą estymacji w modelu Mplus programu Statistica z zastosowaniem metody estymacji największej wiarygodności ML (*maximum likelihood*) pokazały, że spostrzegane wsparcie społeczne jako subiektywna ocena jego dostępności, wyraża wiarę w to, że w razie potrzeby wsparcie zostanie zainicjowane. Wyniki potwierdziły pozytywne przenoszenie się spostrzeganego wsparcia od dziadków na otwartość w komunikowaniu się z rówieśnikami przez adolescentów z rodziny samotnej matki. Także w tekście pt. *Relationship with Mother and Closeness to Grandparents in Relation to Resilience of Adolescents in Single Mother Families Significance of the Absence of Father* – złożonym do czasopisma *Health Psychology Report* (2019c), uwzględniłam zmienną czasu trwania nieobecności ojca. W tym artykule wzięłam pod uwagę podejście wielowymiarowe oraz interakcje między zmiennymi. Zbudowałam dwa modele regresji, w pierwszym modelu bez interakcji zmiennej czasu nieobecności ojca, uwzględniłam predyktory: relacje z matką, bliskość dziadków oraz czas trwania nieobecności ojca w rodzinie. Okazało się, że w przewidywaniu prężności u adolescentów istotnymi wyznacznikami była spójność z matką, autonomia-kontrola matki oraz bliskość adolescentów z dziadkami. Wyniki zasugerowały wnioski, że trudniejsze życie rodzinne pod nieobecność ojca może integrować więzi międzygeneracyjne, a bliskie i otwarte relacje z dziadkami wzbogacają więzi emocjonalne w rodzinie. W drugim modelu analizowane predyktory w interakcji z czasem trwania nieobecności ojca w rodzinie, okazały się statystycznie nieistotne.

Pogłębione rozważania nad psychospołecznym funkcjonowaniem adolescenta z rodziny samotnej matki zaowocowało przygotowaniem i zrealizowaniem projektu badawczego, którego celem było ustalenie związków między relacjami z matką a komunikowaniem się adolescenta z rówieśnikami przy mediującej roli wsparcia od dziadków. Projekt ten stał się podstawą przygotowania książki, którą wskazuję jako osiągnięcie wraz z poszerzonym i wzbogaconym dorobkiem, w drugim wniosku do Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów z prośbą o wszczęcie postępowania habilitacyjnego.

5.2.4. Wskazanie osiągnięcia naukowego

wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311):

a) Tytuł osiągnięcia naukowego (autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa)
Napora E., *Relacje w rodzinie samotnej matki. Znaczenie wsparcia od dziadków dla komunikowania się z rówieśnikami u adolescentów* (2019d). Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, ss. 261. ISBN 978-83-7455-

598-2. Recenzenci: dr hab. Małgorzata A. Basińska, prof. nadzw., dr hab. Lucyna Bakiera, prof. nadzw.

- b) Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Ciągle niewielkie zaangażowanie w prace badawcze dotyczące adolescentów z rodziny samotnej matki, skutkuje brakiem publikacji na ten temat natomiast te, które się pojawiają nie uwzględniają specyfiki sytuacji zamieszkania – samodzielnego czy też z dziadkami co może mieć znaczenie przy wyjaśnianiu zmienności otrzymywanych wyników. Nieliczne prowadzone badania dają niejednoznaczne wyniki. Tymczasem ich znaczenie jest bardzo duże. Ostatnie dane pokazują, że w Polsce rozpada się ponad 200 tys. małżeństw rocznie. Przykładowo, w 2016 r. rozwiódło się ponad 63 tys. par małżeńskich a dla 1,6 tys. małżeństw orzeczono separację. Wyznaczając opiekę nad nieletnimi dziećmi (w wieku poniżej 18 lat) sąd najczęściej przyznaje opiekę wyłącznie matce (60% przypadków w 2013 r.), wyłącznie ojcu jedynie w ok. 5% przypadków a w stosunku do 34% rozwiedzionych małżeństw, orzeka wspólne wychowywanie dzieci (Stańczak, Stelmach, Urbanowicz, 2016). Mając to na uwadze postanowiłam sprawdzić znaczenie wsparcia od dziadków dla związku relacji z matką z komunikowaniem z rówieśnikami u adolescentów z rodzin samotnej matki i z rodziny pełnej. Pojawiające się pytania o cechy psychospołecznego funkcjonowania adolescenta w innym niż pełne, środowisku rodzinnym skłoniły mnie do podjęcia tych badań. Zamysł ten dodatkowo kształtowało przeświadczenie oparte na znajomości efektów badawczych mówiących, że zadowolenie dziadków i ich poczucie sensowności życia w istotny sposób uzależnione są od ich aktywności i od przekonania o przydatności udzielanego wsparcia w ramach systemu rodzinnego.

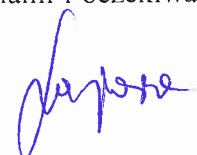
W **pierwszej części pracy** omówiłam podstawy teoretyczne poszukiwań badawczych. Ta część pracy składa się z pięciu podrozdziałów podzielonych na mniejsze podpunkty. W pierwszym, przedstawiłam główne założenia teorii systemowych, które stanowią tło dla rozważań teoretycznych i interpretacji uzyskanych wyników. Zaprezentowałam Bioekologiczną Teorię Systemów i Model ekologiczno-transakcyjny, które wskazały na ramy w których osadzone zostaną prezentowane analizy. W podrozdziale drugim, omówiłam zagadnienie rodziny jako systemu relacji, szczególnie ważnych dla rozwoju i funkcjonowania jednostki. Akcent położyłam na wymiary relacji dziecka z matką: komunikację, spójność i autonomię-kontrolę. W tym punkcie, dokonałam prezentacji wyników badań zarówno polskich jak i zagranicznych i stanowił on wprowadzenie do opracowania modelu badań własnych. Zawiera także, rozważania dotyczące znaczenia relacji z matką dla związków adolescenta z rówieśnikami. Jest to ważna część pracy z punktu widzenia tematu prezentowanej publikacji i sformułowanych celów badawczych, która kończy omówienie problematyki obserwowanych współcześnie zmian w systemie rodzinnym.

Ponadto, omówiłam w nim charakter tych zmian, przyczyny powstawania rodzin z jednym rodzicem – najczęściej matką oraz konsekwencje psychospołeczne dla matki i jej dziecka. Taka budowa omawianych treści podprowadziła do podrozdziału dotyczącego relacji adolescenta z rówieśnikami z zaakcentowaniem komunikowania się z nimi. Rozdział pierwszy, zawierający podstawy teoretyczne badań, przygotowałam w oparciu o istniejącą literaturę naukową oraz o wyniki z badań wykonane w Polsce i na świecie.

W tym miejscu warto zauważyć, że wśród koncepcji zwracających uwagę na czynniki wyjaśniające fenomen adaptacji dzieci i młodzieży narażonych na duże przeciwności losu i/lub zdarzenia traumatyczne (Borucka, Ostaszewski, 2012) można wyodrębnić te, które omawiają utrudnienia pozytywnej adaptacji – tzw. czynniki ryzyka, jak i te ułatwiające ją – tzw. czynniki chroniące (i ich interakcje). Proces ochronny to taki, który zmniejsza bądź niweluje skutki braku przystosowania się jednostki doświadczającej traumatycznych przeżyć i niepomyślności losu (Greenberg, 2006). Proces ten odnosi się także do funkcjonowania jednostek w grupie społecznej (Kulig, 2000) a jego wykształceniu się służy rozwój i umocnienie więzi rodzinnych. Czynniki chroniące jak np. pomoc bliskich, wspomagają adolescenta i strzegą go przed zaburzeniami. Dla adolescentów poczucie emocjonalnej bliskości z członkami rodziny ma istotne znaczenie poprzez np.: redukcję wpływu ewentualnego negatywnego matczynego nastroju. Przykładem może być rodzina w której matka jest przygnębiona lecz negatywny tego efekt jest zneutralizowany dzięki dobrym relacjom dziecka z dziadkami. To powoduje mniejsze prawdopodobieństwo wystąpienia depresji w życiu dorosłym (Ruiz, Silverstein, 2007). Jeśli istnieją szczególne okoliczności powodujące, że dziecko nie odczuwa w pełni przykrych konsekwencji wynikających z rozpadu systemu rodzinnego to można mówić o występowaniu czynników chroniących. Należy do nich między innymi, wsparcie społeczne wyrażane poprzez obecność i zaangażowanie jednej troskliwej osoby, która może zrobić wiele dla zrównoważenia wpływu występujących trudności w życiu dziecka z rodziny samotnej matki. Czynniki te powiązane są z funkcjonowaniem osobistym dziecka oraz z wpływami dalszej rodziny i środowiska pozarodzinnego (Borucka, 2011). Badania konsekwentnie wskazują, że od 50 do 80% dzieci z grup ryzyka, obciążonych licznymi zagrożeniami potrafi również w późniejszych okresach rozwojowych dobrze funkcjonować, jeśli w ich życiu wystąpią czynniki ochronne (Benard, 2004). Z tego wynika, iż na ich funkcjonowanie większe oddziaływanie mogą mieć czynniki związane z aktywnością własną i wpływem środowiska pozarodzinnego, szczególnie w okresie budowania własnej tożsamości.

Zrozumienie współczesnej rodziny samotnej matki wymaga nie tylko poznania czynników ryzyka, ale także tych chroniących. Dziadkowie, rodzice i wnuki świadczą sobie wzajemną pomoc (Filus, 2006) a wsparcie społeczne pełni ważną rolę w sytuacji, gdy rodzina potrzebuje tej pomocy w poruszaniu się w warunkach związanych z nowymi wyzwaniami i oczekiwaniami. W

obliczu doświadczeń, takich jak rozwód, separacja, śmierć rodzica, rodzina musi stworzyć nowe poczucie normalności poprzez zmianę wzorców funkcjonowania tak, by pasowały do nowych warunków. Rodzina wobec tych zmian potrzebuje przeciwwagi w postaci zachowania ciągłości i przywrócenia jej stabilności (Olson, Russell, Sprenkle, 1989). W kilku badaniach autorzy sugerują, że istnieją ekologiczne czynniki ochronne np. wsparcie społeczne, które promuje pozytywną adaptację wbrew trudnościom (Luthar, 2006). Kontakt z dziadkami jest jednym z takich czynników, który chroni dziecko zagrożone problemami związanymi z przystosowaniem się. Między innymi dlatego, że ciągłość opieki zapewniana przez te relacje stanowi ważne wsparcie w okresach trudnej reorganizacji w rodzinie. Dotychczasowe wyniki nakreśliły, że wsparcie od dziadków jest nie tylko znaczącym czynnikiem chroniącym, ale także oddziałującym na przystosowanie emocjonalno-społeczne dzieci z grup ryzyka (Jenkins, Smith, 1990). Analizy prowadzone nad psychospołecznym funkcjonowaniem dzieci wzrastających w trudnych warunkach spowodowanych biedą i uzależnieniem rodziców pokazały, że u jednej trzeciej badanych dzieci, nie ujawniły się zaburzenia oraz nie miało to wpływu na ich indywidualne losy (Borucka, Ostaszewski, 2008). Można przypuszczać, że w przypadku tych dzieci wystąpiły czynniki ochronne, które wzmocniły ich odporność na trudne życiowe sytuacje. W warunkach polskich czynnikiem chroniącym w rodzinie samotnej matki może być właśnie wsparcie udzielane adolescentom przez dziadków. Może ono stanowić czynnik wspomagający relacje dziecka z matką, kompensując negatywne skutki doświadczeń wynikających z trudnej sytuacji rodziny.

Zagadnienie wsparcia społecznego ze zwróceniem uwagi na wsparcie spostrzeganie i otrzymywane od dziadków przez adolescenta z rodziny samotnej matki zostało omówione z uwzględnieniem faktu wspólnego lub osobnego zamieszkiwania z dziadkami przez tę rodzinę oraz czynników mających wpływ na różnicowanie kontaktów adolescenta z dziadkami. Pierwsza część pracy kończy się rozważaniami na temat relacji adolescenta z dziadkami i znaczenia tych relacji dla jego funkcjonowania.

W **podstawach metodologicznych badań własnych** przedstawiłam sformułowane cele badań. Pierwszym, było ustalenie wyznaczników komunikowania się adolescenta z rówieśnikami, biorąc pod uwagę strukturę rodziny i płeć badanych osób. Drugim, sprawdzenie znaczenia wsparcia od dziadków dla związku relacji adolescenta z matką z jego komunikowaniem się z rówieśnikami. Znaczenie tego wsparcia było rozpatrywane, podobnie jak wcześniej, w grupach adolescentów podzielonych ze względu na strukturę rodziny i płeć badanych. Sformułowanie drugiego celu było podyktowane intencją, aby wyniki badań własnych służyły jako punkt odniesienia i czynnik inicjujący zmiany społeczne, polegające na wdrożeniu osiągnięć wiedzy psychologicznej do praktyki i aby poskutkowały coraz większą satysfakcją dziadków z pełnionej

przez nich roli w systemie rodzinnym. Zamysł ten kształtowało przeświadczenie oparte na znajomości efektów badawczych mówiących, że zadowolenie dziadków i ich poczucie sensowności życia w istotny sposób uzależnione są od aktywności i od przekonania o przydatności udzielanego wsparcia w ramach systemu rodzinnego.

W oparciu o teoretyczne przesłanki stworzyłam model badawczy uwzględniający czynniki kształtujące komunikowanie się z rówieśnikami przez adolescentów. W wyniku przeglądu literatury za najbardziej istotne czynniki uznałam strukturę i funkcjonowanie rodziny w zakresie relacji wewnątrzrodzinnych, długość czasu nieobecności ojca w rodzinie, płeć adolescenta. Szczególną rolę w modelu przypisałam wsparciu od dziadków upatrując w nim mediatora dla związku relacji z matką i komunikowania się adolescentów z rówieśnikami. Literatura dotycząca wsparcia społecznego pokazuje, że w funkcjonowaniu jednostki większe znaczenie ma spostrzegane wsparcie, niż jego rzeczywiste otrzymywanie. Dlatego poznanie oceny wsparcia od dziadków stało się przedmiotem retrospektywnych badań adolescentów. W hipotezie oczekiwałam, że komunikowanie się adolescentów z rówieśnikami będzie istotnie wiązać się z ich relacjami z matką przy mediującej roli wsparcia od dziadków w badanych grupach, podzielonych strukturą rodziny oraz ich płcią.

Dotychczasowe wyniki z badań pozwalały oczekiwać, że adolescenty z rodziny samotnej matki mogą mieć zwiększoną częstość kontaktów z dziadkami, o ile są dostępni a relacje między nimi są wystarczająco zdrowe aby umożliwić im wzajemną bliskość. Dziadkowie mogą częściej oferować wnukom wsparcie jeśli wiedzą, że nie mają oni kontaktu z ojcem. Wobec tego nieobecność ojca przypuszczalnie uaktywni kontakty i wsparcie oraz wzmocni więź pochodzącą z innych źródeł. Oddziaływanie wsparcia od dziadków dla adolescentów może być inne dla tych z rodziny samotnej matki mieszkających z dziadkami, niż dla tych, mieszkających tylko z samotną matką bez dziadków. Brak społecznej siatki wsparcia może wywoływać u adolescentów więcej trudności niż u tych mieszkających wspólnie z dziadkami, którzy korzystają z ich wsparcia. Teoretycznie dobre relacje z rodzicem przygotowują dziecko do angażowania się w relacje z innymi ludźmi w środowisku społecznym. Naukowcy twierdzą, że dobre relacje z co najmniej jednym rodzicem, wiążą się z mniej konfliktowymi relacjami z rodzeństwem, rówieśnikami i nauczycielami (Ingoldsby, Shaw, Garcia, 2001). Mając to na uwadze, w obszarze spekulacji i oczekiwań badawczych postawiłam pytania: **Jak struktura rodziny różnicuje u adolescenta jego: a) relacje z matką, b) wsparcie od dziadków oraz c) komunikowanie się z rówieśnikami? Oraz jak płeć adolescenta różnicuje jego: a) relacje z matką, b) wsparcie od dziadków oraz c) komunikowanie się z rówieśnikami?**

Interakcje w rodzinie, komunikacja, dostępność członków rodziny składają się na doświadczenie społeczne dziecka warunkując proces nabywania kompetencji społecznych

(Opozda, 2003; Sęk, 1988). Rodzicielstwo polegające na częstej komunikacji i zaangażowaniu się na co dzień pomaga adolescentom w unikaniu nieprawidłowych zachowań i w radzeniu sobie z trudnościami. Dostrzeganie ważności rodziców koreluje z odpornością na aspołeczną presję rówieśników. Część dotychczasowych wyników badań sugeruje, że doświadczenie odejścia ojca jest dla niektórych dzieci korzystne, dla innych stanowi źródło przejściowego stresu podczas, gdy niektóre osoby doświadczają trwałych trudności (Amato, 2001). W przypadku rozwodu czas upływający od rozpadu małżeństwa rodziców jest czynnikiem wspomagającym adaptację do nowej sytuacji (Booth, Amato, 1991). To radzenie sobie nie zależy wyłącznie od indywidualnej charakterystyki matki, ale także od związków zachodzących pomiędzy członkami rodziny (Morrison, Cherlin, 1995). Wśród negatywnych skutków nieobecności ojca dla dziecka najczęściej wymienia się brak poczucia bezpieczeństwa, przestępczość nieletnich (Gębka, 2006). Chłopcy wychowujący się bez ojca jako dorośli są słabiej sytuowani a ich status społeczny i materialny jest obniżony. Nieobecność ojca jest dotkliwym brakiem nie tylko dla chłopców ale i dla dziewcząt. Jednak ten fakt nie musi przesądzać o ich losie i przyszłości. Zaobserwowano, że dziewczęta znacząco różnią się od chłopców w zakresie otrzymywanego wsparcia emocjonalnego i informacyjnego oraz różnią się pod względem poszukiwania wsparcia społecznego. Dziadkowie pełnią w rodzinach ważną rolę pomagając częściej tym rodzicom oraz ich dzieciom, którzy doświadczają trudności (Fergusson, Maughan, Golding, 2008). Adolescenci, którzy mieszkają w tym samym domu co dziadkowie są bardziej zadowoleni z relacji z nimi, wykazują pozytywną percepcją swoich dziadków jako osób mających istotny wpływ na ich życie (Taylor, Robila, Lee, 2005). Na tej podstawie sformułowałam kolejne pytania: **Jaki jest związek między czasem trwania nieobecności ojca w rodzinie a oceną przez adolescentów: a) relacji z matką, b) wsparcia od dziadków, c) komunikowania się z rówieśnikami?** W każdym przypadku porównywano grupy adolescentów z rodziny samotnej matki oraz grupy podzielone ze względu na płeć badanych.

Otwartość komunikacji w relacjach z innymi wzrasta wraz z poziomem zaufania. W rodzinie otwartość komunikacji z jej członkami skłania dziecko do swobodnego wyrażania emocji (Płaszczński, 1993). Od komunikacji z rodzicem zależy chęć podtrzymania przez dziecko kontaktów z nim, bądź dążenie do izolacji od rodzica (Pospiszyl, Żabczyńska, 1985). Zadowolenie z więzi pozwala dziecku zdystansować się do środowiska rodzinnego i czyni go gotowym do przyjmowania nowych doświadczeń poprzez łatwość związania się z innymi osobami spoza środowiska rodzinnego. To rodzi przypuszczenie, że satysfakcjonujące relacje z matką prowadzą do lepszego przystosowania się dziecka (Michael, Ben-Zur, 2007) przejawianego pozytywnymi relacjami z innymi. Nawiązując do tych przesłanek postawiłam pytania: **Jaki jest związek między relacją z matką a komunikowaniem się z rówieśnikami u adolescentów**

podzielonych ze względu na: a) strukturę rodziny oraz b) na płeć? Pytałam również o wymiary relacji z matką, które są istotnymi wyznacznikami komunikowania się z rówieśnikami u adolescentów, podzielonych ze względu na: a) strukturę rodziny oraz b) ich płeć?

Dotychczasowe wyniki pokazały, że wsparcie i pomoc od dziadków zależy od potrzeb rodziny (Hank, Buber, 2009). Rodzina samotnej matki wykazuje zwiększone zapotrzebowanie na pomoc i otrzymuje też więcej wsparcia od dziadków w porównaniu do rodziny pełnej (Dench, Ogg, 2002). Wyniki Marii Tyszkowej (1990) udokumentowały, że dziadkowie znacząco wspomagają proces socjalizacji dziecka i zaspakajają jego potrzeby emocjonalne. Emmy E. Werner (1993) wskazała na kontakt i wsparcie od bliskich jako jeden z czynników ochronnych dzieci zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Jest to zgodne z obserwacją, że rodzice udzielają więcej wsparcia dzieciom, które mają dodatkowe trudności. Udzielają również pomocy ze względu na mniej stabilny system rodzinny samotnego rodzica, który stanowi zwykle dla dziecka mniejsze oparcie (Bee, 2004). Wsparcie od dziadków jest czynnikiem chroniącym adolescenta przed skutkami trudności wychowywania się w rodzinie samotnej matki. Współcześni dziadkowie często decydują się na opiekowanie wnukami, przejmując część obowiązków i odpowiedzialności za ich zabezpieczenie ekonomiczne (Chodkowska, 2016). Badania dotyczące związku pomiędzy bliskością dziadków a dobrostanem psychicznym wnuków pokazały, że zależność ta występuje jedynie w grupie młodszych wnuków (Bridges, Roe, Dunn, O'Connor, 2007). Adolescenci narażeni na sytuacje stresogenne, do których należy rozpad związku rodziców, nie mogą w pełni dobrze sobie radzić w codziennych relacjach z innymi (Wallerstein, Blakeslee, 2005). Negatywne skutki tej sytuacji są krzywdzące dla adolescentów i mogą mieć poważne konsekwencje. Dlatego ci, którzy mieszkają z rodziną samotnej matki i z dziadkami, częściej i w dużej mierze otrzymują od nich wsparcie emocjonalne i pomoc, co z kolei prowadzi do podtrzymywania i pielęgnowania bliskich więzi, współczucia i uznania (Taylor, Robila, Lee, 2005). Można oczekiwać, że wsparcie od dziadków będzie wspomagać u adolescenta dostosowanie się do zmienionej sytuacji rodzinnej. Umożliwiać odrywanie się od negatywnych wydarzeń, pełnić funkcję hamującą procesy związane z trudnymi przeżyciami, sprzyjać zastępowaniu ich emocjami pozytywnymi. Doświadczenie przez dziecko emocji pozytywnych będzie niwelować u niego napięcia pojawiające się z przechodzeniem przez trudny proces rozstawania się rodziców i może wykazywać pozytywne związki z jego relacjami z innymi. Przyjmując, że relacje z rówieśnikami są zależne od kontekstu życiowego jednostki można przypuszczać, że badany związek pomiędzy relacją adolescenta z matką i jego komunikowaniem się z rówieśnikami zachodzi ze względu na pośredniczące w nim wsparcie od dziadków. Uznając, że wsparcie społeczne jest ważnym czynnikiem w procesie tworzenia kompetencji społecznych

spodziewano się, że na funkcjonowanie adolescenta większe oddziaływanie będzie mieć spostrzegane wsparcie niż jego rzeczywiste otrzymywanie. Założono, że przy udziale wsparcia od dziadków w rodzinie samotnej matki z obecnością dziadków, matka będzie dawać więcej swobody dzieciom i będzie bardziej elastyczna. Z powodu braku badań na temat roli wsparcia od dziadków jako mediatora związku między oceną przez adolescenta jego relacji z matką a komunikowaniem się z rówieśnikami, ważna jest analiza czy wsparcie od dziadków mediuje związek pomiędzy tymi zmiennymi. Sprawdzenie występowania związku jest także ważne ze względu na wyniki, które można ujmować jako sposób wykrywania u adolescentów z rodziny samotnej matki, problemów i trudności oraz w celu ustalenia czynników wspomagających relacje adolescentów z innymi. Mając to na uwadze, sformułowałam pytania: **Jak związek oceny relacji z matką przez adolescenta z jego komunikowaniem się z rówieśnikami będzie mediuwany przez wsparcie od dziadków?** oraz **Czy związek mediacyjny będzie odmienny w grupach adolescentów rozróżnionych ze względu na: a) strukturę rodziny oraz b) płeć badanych osób?**

Po postawieniu celów badań i sformułowaniu problemów badawczych, określiłam kryteria doboru do grupy badanej, który był celowym. Zbadałam trzy nierównoliczne grupy adolescentów: 1) pochodzących z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków: 181 osób, 2) pochodzących z rodziny samotnej matki zamieszkujących z dziadkami: 136 adolescentów oraz 3) pochodzących z rodziny pełnej: 96 osób. Łącznie 413 osób pochodzących z trzech rodzajów rodzin: pełnej oraz dwóch niepełnych (niepełne oznaczało bez ojca). W zbieraniu materiału wykorzystywałam następujące narzędzia: do mierzenia oceny relacji z matką przez adolescentów zastosowałam *Kwestionariusz Relacji Rodzinnych* (KRR) (Płopa, Połomski, 2010). Kwestionariusz pozwala na ocenę trzech wymiarów rodziny: *komunikacji* – której procesy są istotne w rodzinie ponieważ wiele problemów i trudności znajduje rozwiązanie w oparciu o konstruktywny dialog między członkami rodziny; *spójności* – to jakość więzi emocjonalnych między członkami rodziny, udzielanie sobie wsparcia oraz *autonomii-kontroli* to tolerancja i prywatność jakiej doświadczają członkowie rodziny w zależności od ich wieku i pozycji jaką w niej zajmują. Kwestionariusz jest stosowany do identyfikowania relacji rodzinnych, jego wartości psychometryczne są zadawalające.

Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego (Berlin Social Support Scale – BSSS) w polskiej adaptacji Aleksandry Łuszczynskiej, Magdaleny Mazurkiewicz, Moniki Kowalskiej i Ralfa Schwarzera (2006) zastosowałam w niepełnej wersji. BSSS składa się z sześciu skal opisujących wsparcie społeczne oceniane przez badanego w relacji z jego opiekunem w odniesieniu do sytuacji osobistej lub społecznej. Kwestionariusz zawiera pięć niezależnych Skal: zapotrzebowanie na wsparcie – to potrzeba wykorzystania wsparcia w sytuacji stresowej,

poszukiwanie wsparcia – jest miarą częstości poszukiwania pomocy u innych osób, wsparcie ochraniające – definiowane jako ochranianie bliskich przed złymi wiadomościami, spostrzegane dostępne wsparcie – odnosi się do oceny dostępności pomocy ze strony innych, ma ono bezpośredni wpływ na zdrowie i dobrostan, niezależnie od czynników sytuacyjnych oraz aktualnie otrzymywane wsparcie – to spostrzegana pomoc udzielona przez innych, redukuje spostrzegane zagrożenie w sytuacjach stresowych. Ze względu na charakter podjętego problemu oraz cel badania zastosowałam tylko niektóre podskale, które zgodnie z założeniami autorów mogą być traktowane niezależnie. Ocenione przez adolescentów wsparcie od dziadków dotyczyło spostrzeganego dostępnego wsparcia oraz aktualnie otrzymywanego wsparcia. Im wyższy wynik dla spostrzeganego dostępnego wsparcia oraz dla aktualnie otrzymywanego wsparcia, tym więcej wsparcia adolescenty doświadczają od dziadków. Współczynnik α Cronbacha skal zawierał się w przedziale od 0,59 do 0,89.

Chcę zwrócić uwagę na zastosowanie własnej adaptacji skali do pomiaru komunikowania się z rówieśnikami jaką jest *Skala Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami* (Napora, 2019a). Skala składa się z 20 twierdzeń i zawiera dwie podskale. Każda z nich obejmuje po 10 pozycji: pierwsza podskala mierzy otwartość komunikowania się, druga – trudności. „Otwartość komunikowania się” obejmuje nie tylko powierzenie swoich tajemnic lecz także komunikowanie swojego stosunku do innych, a więc ogół informacji opisujących wszelkie stany własnego *ja*. To stopień wtajemniczenia rówieśników w sprawy osobiste lub zainteresowanie się problemami rówieśników. „Trudności w komunikowaniu się” są miarą ostrożności w wyrażaniu swoich poglądów oraz w ujawnianiu swoich kłopotów i problemów. Te dwa wskaźniki tworzą skalę komunikowania się z rówieśnikami, ujętej z perspektywy umiejętności od której zależy nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktu z innymi (Frydrychowicz, 2003). Skala przeznaczona jest do samodzielnego wyrażania opinii przez adolescentów. Badani wyrażają oceny w zakresie percepcji i doświadczenia komunikacji z rówieśnikami. Badając trafność skali sprawdzano jej trafność czynnikową. Współczynnik Keisera-Mayera-Olkin (miara adekwatności doboru próby) okazał się wysoki i wynosił 0,93. Wartość tego współczynnika była przesłanką do wykonania analizy czynnikowej. Wyniki testu Bartletta $\chi^2 = 3982,64$, $df = 190$, $p < 0,001$ wskazały na istotną różnicę między uzyskaną macierzą korelacji a macierzą jednostkową. Procent wyjaśnionej wariancji dla czynnika *Otwartość* wynosił 49,3% wariancji, dla *Trudności* – 12,2%. Łącznie wyjaśniono ponad 60% obserwowanej zmienności. Oszacowane parametry w konfirmacyjnym modelu czynnikowym okazały się statystycznie istotne ($p < 0,001$). Dla podskali *Otwartość* wartość α Cronbacha w badanej grupie wynosiła 0,93, dla podskali *Trudności* – 0,92.

Do zebrania zmiennych socjodemograficznych (płeć, wiek, liczba posiadanego rodzeństwa, wykształcenie, miejsce zamieszkania, sytuacja materialna rodziny, świadek klótni

między rodzicami, pobierane alimenty, czas nieobecności ojca w rodzinie) wykorzystałam ankietę. Dane z ankiety stanowiły podstawę opisu badanych grup.

Tak zaplanowane i zrealizowane badanie dało podstawy do wykonania analiz statystycznych przy pomocy programu SPSS Statistics (*Statistical Package for the Social Sciences*). W przypadku zmiennych komunikowania się, wsparcia społecznego oraz relacji z matką, istotność różnic sprawdzałam za pomocą analizy wariancji ANOVA (statystyki F). Jeśli wystąpiło różnicowanie wyników, stosowałam test post-hoc Tukeya, w przypadku jednorodnych wariancji oraz test Gamesa-Howella, wtedy gdy wariancje w porównywanych grupach były niejednorodne. Takie działania pozwoliły uniknąć niepożądanych stwierdzeń w poszczególnych porach porównywanych wyników. Korelacje między zmiennymi określiłam za pomocą współczynnika korelacji r -Pearsona. W celu ustalenia siły związku pomiędzy zmiennymi wyjaśniającymi komunikowanie się z rówieśnikami a relacjami z matką oraz wsparciem społecznym, zastosowałam analizę regresji. Kończącym krokiem analizy było sprawdzenie roli wsparcia od dziadków jako mediatora dla związku relacji z matką i komunikowania się adolescentów z rówieśnikami. Wszystkie analizy prowadziłam z rozróżnieniem badanych ze względu na strukturę rodziny oraz ze względu na ich płeć.

W **części wyniki badań własnych** zaprezentowałam rezultaty analiz dotyczące weryfikacji postawionych hipotez badawczych. W świetle przedstawionych wyników z badań, nie ustaliłam istotnej różnicy w ocenie relacji z matką ani w ocenie wsparcia od dziadków pomiędzy adolescentami z rodzin o analizowanych strukturach. Uzyskane średnie wyniki są na podobnym poziomie. Zgodność pod względem oceny relacji z matką i oceny wsparcia od dziadków może wynikać z podobieństwa oczekiwań adolescentów w stosunku do matki i w stosunku do dziadków. Wynik sugeruje, że adolescenti bez względu na badaną strukturę rodziny w jednakowym stopniu potrzebują dorosłych, u których poszukują porad i wsparcia. Otrzymane wyniki są zbliżone do wyników innych autorów, w których samotne matki zasadniczo były ocenione jako podobne do matek z rodziny pełnej, w kwestii komunikacji z dzieckiem (Kalil, Eccles, 1994). Analiza wyników wskazała natomiast na znaczące różnice dotyczące komunikowania się adolescentów z rówieśnikami. W kwestii otwartości komunikowania się z rówieśnikami, najbardziej otwarci adolescenti pochodzili z rodziny pełnej i z rodziny samotnej matki zamieszkującej wspólnie z dziadkami. Te oceny były różne nie tylko ze względu na odmienną strukturę analizowanej rodziny z jakiej pochodzili adolescenti, ale także ze względu na ich płeć. Dziewczęta z rodziny pełnej były najbardziej otwarte w komunikowaniu się z rówieśnikami, a najbardziej otwarci okazali się chłopcy z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami. Otwarte i jasne wyrażanie własnych potrzeb i trafny odbiór sygnałów od partnera interakcji prowadzi do tworzenia relacji z innymi (por. Braun-Gałkowska, 2003).

Więcej trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami, dostrzegały dziewczęta z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami. Uzyskane wyniki częściowo potwierdziły sformułowane oczekiwania. Na brak różnicy co do trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami u chłopców, może wpływać zmienna aprobaty społecznej. W polskiej kulturze trudności we wzajemnym porozumiewaniu się są bardziej akceptowane wśród kobiet niż mężczyzn. To sugeruje, że chłopcy mogli nie przyznawać się do faktycznie doświadczanych trudności we wzajemnych kontaktach z rówieśnikami.

Na kolejnym etapie oszacowania znaczenia czasu trwania nieobecności ojca dla dziewcząt i chłopców z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami lub bez nich, było możliwe dzięki zastosowaniu analizy korelacji Pearsona. Wyniki częściowo potwierdziły oczekiwanie, w którym spodziewałam się związków między czasem trwania nieobecności ojca w rodzinie, a relacją z matką:

1. Więcej istotnych związków uzyskałam dla adolescentów z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków, ale nie dla każdej grupy badanych. Istotne ujemne związki wystąpiły między czasem trwania nieobecności ojca a wymiarami relacji: komunikacja z matką oraz spójność w relacji z matką, dla łącznie analizowanej grupy adolescentów z obu typów rodziny samotnej matki. Tylko dla grupy łącznie analizowanych adolescentów z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków, ustaliłam dodatni istotny związek pomiędzy czasem trwania nieobecności ojca a autonomią-kontrolą matki.
2. Płeć adolescentów różnicowała siłę związków między analizowanymi zmiennymi. Siła związku między czasem trwania nieobecności ojca w rodzinie a komunikacją z matką miała znaczenie dla dziewcząt bez względu na strukturę rodziny. Natomiast, siła związku między czasem trwania nieobecności ojca a autonomią-kontrolą matki była istotna tylko dla córek z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków
3. Przypuszczałam, że oprócz relacji z matką, drugim ważnym obszarem wiążącym się z czasem nieobecności ojca w rodzinie jest ocena przez adolescenta wsparcia od dziadków. Ustaliłam ujemny związek, który wskazał na obniżenie się wyników dla spostrzeganego wsparcia od dziadków wraz z wydłużeniem czasu nieobecności ojca, dla adolescentów z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami. Z kolei, łącznie analizowana grupa adolescentów podobnie oceniała aktualnie otrzymywane wsparcie od dziadków jak i dziewczęta z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków. Pod względem kierunku związku pomiędzy czasem trwania nieobecności ojca a relacją dziecka z matką oraz związku czasu nieobecności ojca ze wsparciem od dziadków, wyniki były do siebie podobne.

Zaobserwowałam odmiennosc wyników ze względu na płeć adolescentów. Mogłam więc wnioskować, że wzrost czasu trwania nieobecności ojca w rodzinie istotnie utrudnia komunikację

dziecka z matką tylko w grupie dziewcząt, bez względu na strukturę rodziny. Ponadto łącznie analizowana grupa adolescentów oceniała otrzymywane wsparcie od dziadków jako mniejsze, bez względu na strukturę rodziny. Z tego wynika, że jedynie płeć adolescentów różnicowała zarówno spostrzegane jak i otrzymywane wsparcie od dziadków. Uzyskane wyniki zmieniają istotę twierdzenia, że stresujące doświadczenia adolescenta w rodzinie samotnej matki są podstawą bliższych więzi emocjonalnych pomiędzy adolescentami a dziadkami (Barber, 2014). Konkluzja ta nie dotyczy spostrzeganego wsparcia od dziadków w rodzinach samotnej matki zamieszkującej z dziadkami. Z kolei, doświadczanie otrzymywanego wsparcia od dziadków ulega zmianie ze względu na wydłużający się czas nieobecności ojca, tylko w rodzinie samotnej matki zamieszkującej bez dziadków.

Poszukując odpowiedzi na pytanie: które z wymiarów relacji z matką są istotnymi wyznacznikami komunikowania się z rówieśnikami dla adolescentów podzielonych ze względu na: a) strukturę rodziny oraz b) płeć badanych, zastosowałam analizę regresji liniowej przy jednoczesnym wprowadzeniu do modelu trzech zmiennych, w postaci wymiarów relacji z matką: komunikacja, spójność, autonomia-kontrola. Analiz dokonałam oddzielnie w trzech grupach osób rozróżnionych na podstawie struktury rodziny oraz w grupach wyodrębnionych ze względu na ich płeć. Drogą analizy regresji poszukiwałam predyktorów komunikowania się adolescentów z rówieśnikami. Zależność między zmiennymi pokazała występowanie odmiennego zespołu wymiarów relacji z matką, które wyznaczają otwartość i trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami u adolescentów, podzielonych strukturą rodziny oraz ich płcią. Potwierdziłam, że wysoka kontrola matki jest istotnym predyktorem trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami dla adolescentów bez względu na strukturę rodziny. Wyniki pokazały, że im wyższa kontrola adolescenta i niższa spójność z matką, tym częściej adolescenti doświadczali trudności i problemów w komunikowaniu się z rówieśnikami.

Model badawczy, który zbudowałam uwzględniał rolę wsparcie od dziadków jako mediatora dla związku relacji z matką i komunikowania się z rówieśnikami u adolescentów. Na podstawie wyników sędzę, że spostrzegane wsparcie od dziadków wraz z komunikacją matki przyczynia się do wzrostu otwartości w komunikowaniu się z rówieśnikami. Nie potwierdziłam oczekiwanego, że więcej istotnych mediacyjnych związków wystąpi u adolescentów z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami.

Przeprowadzone badania nad kwestią relacji adolescenta z matką i jego komunikowania się z rówieśnikami przy uwzględnieniu znaczenia wsparcia od dziadków, skłaniają do następujących wniosków:

1. Stopień otwartości w komunikowaniu się z rówieśnikami dla adolescentów zależy od rodzaju struktury rodziny. Najbardziej otwarci w komunikowaniu się z rówieśnikami są adolescenty z

rodziny pełnej. Najwięcej trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami dostrzegają dziewczęta z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami.

2. Komunikacja z matką słabo koreluje z czasem trwania nieobecności ojca w rodzinie. Związek ten ma znaczenie wyłącznie dla dziewcząt z rodziny samotnej matki niezależnie od faktu zamieszkiwania, bądź nie, z dziadkami.
3. Mniej spostrzegają i mniej otrzymują wsparcia adolescenty analizowani łącznie z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami. Płeć adolescentów różnicowała siłę związku między badanymi zmiennymi:
 - a) dla dziewcząt z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków, otrzymywane wsparcie od dziadków znacząco obniżało się wraz z przyrostem czasu trwania nieobecności ojca w rodzinie,
 - b) wydłużający się czas trwania nieobecności ojca w rodzinie, obniżał spostrzeganie wsparcia od dziadków, zarówno u dziewcząt jak i u chłopców z rodziny samotnej matki zamieszkującej z dziadkami.
4. Jedynie łącznie analizowana grupa adolescentów i dziewczęta z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków, uzyskały znaczący przyrost trudności w komunikowaniu się z rówieśnikami wraz ze wzrostem czasu trwania nieobecności ojca w rodzinie.
5. Biorąc pod uwagę poziomy istotności wyników stwierdziłam, że czas trwania nieobecności ojca ma znaczenie i ujemnie wiąże się z otwartością w komunikowaniu się z rówieśnikami u adolescentów bez względu na strukturę rodziny. Wykazałam także, pozytywny związek z trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami u adolescentów wyłącznie z rodziny samotnej matki bez dziadków.

Podsumowując, więcej istotnych związków uzyskałam dla chłopców bez względu na strukturę rodziny. Analiza wyników pokazała, że matki bardziej oddziałują na chłopców niż na dziewczęta zarówno w rodzinie samotnej matki zamieszkującej z dziadkami, jak i w rodzinie pełnej. Na otwartość chłopców w kontaktach z rówieśnikami bardziej oddziałuje wyrozumiałe i ciepłe zachowanie matki. Ponadto:

6. Nie wszystkie wymiary relacji z matką w takim samym stopniu są przesłankami dla trudności w komunikowaniu się adolescentów z rówieśnikami. Komunikacja z matką nie ma znaczenia dla kontaktów z rówieśnikami u adolescentów bez względu na strukturę rodziny.
7. Wraz z przyrostem kontroli adolescentów przez matkę wzrastają trudności ich w relacjach z rówieśnikami. Dla chłopców z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków, ustaliłam ujemny znaczący związek między spójnością w relacji z matką a trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami. Uzyskany związek pokazuje, że spadek okazywanej wyrozumiałości, ignorowanie i nierozwiązywanie problemów przez matkę, prowadzą u

chłopców do trudności w kontaktach z innymi. Wynik dla dziewcząt z rodziny samotnej matki z dziadkami pokazał, że obniżony poziom komunikacji oraz obniżony poziom spójności w relacji z matką, skutkują trudnościami w ich komunikowaniu się z rówieśnikami.

8. Spostrzegane wsparcie, wykazało istotny związek między autonomią-kontrolą matki a otwartością w komunikowaniu się z rówieśnikami u adolescentów bez względu na strukturę rodziny.
9. Rolę wsparcia od dziadków jako mediatora dla związku relacji z matką i komunikowania się z rówieśnikami u adolescentów, częściowo potwierdziłam. Wszystkie wymiary relacji z matką pozostają w związku z trudnościami w komunikowaniu się z rówieśnikami w grupach adolescentów, także po uwzględnieniu w tym związku wsparcia od dziadków jako mediatora. Ten związek między wymiarami relacji z matką a komunikowaniem się z rówieśnikami, okazał się istotnym w grupach adolescentów bez względu na strukturę rodziny.
10. Więcej znaczących mediacyjnych związków ustaliłam dla dziewcząt i dla chłopców z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków, niż dla pozostałych osób z rodziny o analizowanych strukturach.

Przedstawione w książce pt. *Relacje w rodzinie samotnej matki. Znaczenie wsparcia od dziadków dla komunikowania się z rówieśnikami u adolescentów* studia i badania, odnosząc się do dorastających, ich matek i dziadków oraz rówieśników jednocześnie, uzupełniły lukę istniejącą w tym obszarze. Ustalone efekty mediacyjne wsparcia od dziadków dla związku wymiarów relacji z matką i komunikowania się z rówieśnikami, stanowią istotną i ważną kategorię psychologicznych wyznaczników umożliwiających względnie trafne przewidywanie relacji z innymi, zwłaszcza u dziewcząt z rodziny samotnej matki zamieszkującej bez dziadków. Wyprowadzone konkluzje z badań wnoszą nową wiedzę do obszaru teorii socjalizacji oraz wspomagają identyfikację stymulatorów i inhibitorów w obszarze psychospołecznego funkcjonowania adolescentów z rodziny samotnej matki. Mogą także wzmocnić działania profilaktyczne skierowane do adolescentów z rodzin, przeżywających trudności i zapoczątkować dyskusję dotyczącą poprawy jakości życia rodziny samotnej matki. Otrzymane wyniki mogą służyć jako podstawa poprowadzenia dalszych analiz oddziaływania dziadków na dobrostan ich wnucząt w różnych strukturach rodzinnych. Są też ważnym krokiem do zrozumienia roli dziadków w życiu ich dorastających wnuków oraz uwidaczniają szczególne relacje między zaangażowaniem dziadków w związek dziecka z matką i jego komunikowaniem się z rówieśnikami. Znalezienie mediatora dla związku relacji dziecka z matką a komunikowaniem się z rówieśnikami jest ważną informacją dla profesjonalistów pracujących z młodzieżą, szczególnie z rodzin doświadczających trudności.

5.2.5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych po 2014 roku

Wspominając, moje zasadnicze zainteresowania naukowo-badawcze także po 2014 roku, skupiły się wokół czynników związanych z uwarunkowaniami i konsekwencjami wzrastania w rodzinie samotnego rodzica. Do zrealizowanych pozostałych kwestii należały zagadnienia:

- a) problematyka bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym,
- b) pomoc psychologiczna nauczycielom i dziadkom (rozszerzenie i ich kontynuacja).

Problematyka bezpieczeństwa dzieci i młodzieży po 2014 roku związana była z badaniami czynników socjalizacyjnych u uczniów oraz z udziałem w dwóch konferencjach:

- *Factors affecting socialization from the perspective of the study of a school child* podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Rezekne (Łotwa, 2015),
- *Atrakcyjność dziecka w grupie z perspektywy efektu św. Mateusza* (we współautorstwie) podczas krajowej Ogólnopolskiej X Konferencji Sekcji Psychologii Zdrowia PTP w Gdańsku (2015).

W oparciu o uzyskane wyniki przygotowałam dwa artykuły naukowe, z których pierwszy opublikowałam w *Journal of Educational Sciences* (2015) drugi, w *Studia Psychologica UKSW* (2016a). Zgłębiając problematykę zagrożeń dzieci i młodzieży stworzyłam wieloosrodkowy zespół, którego celem była wymiana wiedzy i doświadczeń dotyczących bezpieczeństwa z różnej perspektywy. Działania urzeczywistniłam jako współredaktorka, przygotowaniem wieloautorskiej książki pt. *Psychospołeczne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym* (2018) (rec. dr hab. prof. UO Alicja Kalus oraz dr hab. prof. UZ Tatiana Ronginska). W monografii przedstawiłam (we współredakcji) psychologiczny wymiar bezpieczeństwa człowieka w aspekcie indywidualnym, osobistym jak i na różnych poziomach życia społecznego. Na prace złożyło się 12 artykułów ukazujących aktualne badania prowadzone nad bezpieczeństwem dzieci, młodzieży, seniorów; poczucia bezpieczeństwa w miejscu pracy oraz w systemach rodzinnych małżonków. Ten projekt naukowo-wydawniczy miał charakter międzynarodowy do którego, zaprosiliśmy badaczy z krajowych ośrodków akademickich: z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Białostockiego, Łódzkiego, Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie oraz Towarzystwa Naukowego KUL a także z zagranicznych ośrodków uniwersyteckich: ze Słowacji, Ukrainy i Australii. Podejmowane prace z tego obszaru, wpisały się w nurt psychologii zaangażowanej wychodzącej na przeciw problemom społecznym, starając się przybliżyć do ich rozwiązania. Rozszerzenie współpracy w obrazie przygotowanego projektu wydawniczego, było możliwe dzięki jej nawiązaniu z doc. Vlastą Cabanovą i dr Janą Dzuriovą ze słowackiego Uniwersytetu Żylińskiego oraz prof. Marią Potocarovą z Uniwersytetu Komeńskiego. W ramach tej współpracy prowadziłam w ich ośrodku akademickim zajęcia dotyczące zagrożeń wśród polskich adolescentów oraz funkcjonowania

rodziny samotnej matki. Badaczki prowadziły także zajęcia dla studentów i pracowników Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie.

W powiązaniu do problematyki bezpieczeństwa mogącej skutkować obniżeniem jakości życia, chcę przywołać mój udział (jako koordynatora i badacza dla regionu Śląska) w sieci badawczej GESITI An Evaluation of the management of the Information Systems (IS) and Technologies (IT) in Hospitals, kierowanej przez głównego koordynatora projektu dra Antonio J. Balloni, The Center for Information Technology Renato Archer (CTI) w Brazylii. Było to doświadczenie, które pozwoliło rozeznaczyć stan bezpieczeństwa w wymiarze społecznym i możliwości pomocy udzielanej społeczeństwu przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii na przykładzie regionu Śląska. Efektem publikacyjnym tej działalności był współautorski raport z badań *Information Technology (IT) in the management of hospitals in Poland GESITI Research Project at Region Silesia* (2015).

Wykorzystując swoje doświadczenia naukowe sprzed 2014 roku (jak wcześniej wspomniałam) uczestniczyłam w ogólnopolskim projekcie badawczym, *Diagnoza potrzeb edukacji zawodowej w subregionie częstochowskim*. Celem tych działań było zgromadzenie informacji i rozeznaczenie na temat kształcenia zawodowego w subregionie częstochowskim, ich powiązań z wymaganiami lokalnego rynku pracy. Działania w tym projekcie były ważnym doświadczeniem służącym nie tylko dyskusji, spostrzeżenia te wykorzystałam w referacie pt. *Challenges for the modern teacher* w czasie międzynarodowej konferencji naukowej (Żylin, 2015). Do tego doświadczenia sięgnęłam także w czasie międzynarodowego seminarium, którego organizatorem była dr Edita Bodonyi z Karoli Gaspar Univeristy of the Reformed Church w Budapeszcie, w celu przygotowania projektu o kondycji nauczania nauczycieli w krajach Europy Środkowej, wymiana doświadczeń w tym obszarze między krajami. Projekt naukowy pt. *Teacher training in Central Europe* (2016, 2017) był przygotowany przy współudziale badaczy z Czech, Słowacji, Węgier i Polski.

Swoje doświadczenia w pracy w projektach wykorzystałam w ostatnim czasie, angażując się w kolejne przedsięwzięcie pt. *Uczenie się poprzez praktykę kluczem do profesjonalnej praktyki nauczania. Kompleksowe kształcenie studentów kierunków ze specjalnością nauczycielską UJD* (2019), w którym jestem członkiem zespołu. Projekt jest finansowany przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju przy współfinansowaniu ze środków Unii Europejskiej w ramach Funduszu Społecznego. Celem tego projektu jest opracowanie programów kształcenia nauczycieli na kierunkach realizujących specjalność nauczycielską, akcentując pogłębienie kompetencji wymaganych od nauczyciela. Mój udział w projekcie w roli eksperta, polega na dbałości o aspekt psychologiczny opracowywanych programów tak w obszarze teoretycznym jak i praktycznym.

Prowadząc dalsze prace implementacyjne po 2014 roku, kontynuowałam swój udział w VIII Częstochowskich Dniach Rodziny, przygotowując wykłady poświęcone problematyce współczesnej rodziny. Zgromadzone umiejętności pozwoliły mi uczestniczyć w formie prezentacji popularyzacyjnych podczas konferencji w Akademii Wychowawcy (Częstochowa, 2016). Kontynuowałam również udział jako prelegent na zaproszenie przez dr hab. prof. UJD Grażynę Rygał, prowadzącej seminaria naukowo-dydaktyczne. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom środowiska szkolnego moim zamysłem była także popularyzacja wiedzy psychologicznej wśród nauczycieli. Tekst pt. *Pogoda dla klasowych bogaczy*, ukazał się w czasopiśmie *Psychologia w Szkole* (2015); *Wirtualny świat – korzyści i zagrożenia rozwoju dziecka* opublikowałam w lokalnym *Częstochowskim Biuletynie Oświatowym* (2016). Podobnie jak przed 2014 rokiem, równoległe do aktywności badawczej pracowałam nad popularyzacyjną wersją uzyskanych wyników adresowanych także do dziadków. Zaowocowało to publikacją tekstu pt. *Bliskość dziadków z wnukami – co z niej wynika dla rodzin o różnej strukturze*, który ukazał się w ogólnopolskim czasopiśmie *Psychologia w Szkole* (2015).

6. Podsumowanie dorobku naukowego po 2014 roku oraz całości dorobku dydaktycznego i organizacyjnego. Plany na przyszłość

Mój dorobek naukowy obejmuje kilka obszarów tematycznych. Do najważniejszych należą obszar dotyczący funkcjonowania rodziny samotnej matki w porównaniu do funkcjonowania rodziny pełnej. W kontynuowanych pracach naukowych po 2014 roku, rozszerzyłam i uzupełniłam badania o radzenie sobie przez matkę w roli samotnego macierzyństwa i jej satysfakcja z pracy zawodowej. Uzupełniłam badania o współdziałanie dziadków w rodzinie samotnej matki, co wobec wzrastającej współcześnie niestabilności struktury rodziny, jest ważne i ma poznawcze znaczenie dla psychologii rodziny, wychowawczej i klinicznej. Efekty zrealizowanych prac badawczych, pozwoliły wyjaśnić rolę wsparcia od dziadków jako mediatora optymalnego funkcjonowania adolescentów z rodziny samotnej matki w zestawieniu do rodziny pełnej. W tych poszukiwaniach uwzględniałam rolę relacji dziecka z matką i pokoleniowość rodziny. Wyniki z realizowanych prac naukowo-badawczych w każdym przypadku, opracowywałam i poddawałam dyskusji w środowisku akademickim podczas konferencji naukowych w celu nadania im ostatecznego kształtu publikacyjnego – zarówno artykułom jak i raportom. Konsekwencją realizowanych projektów były efekty publikacyjne w uznanych czasopismach w dyscyplinie, to są: *Studia Psychologiczne*, *Czasopismo Psychologiczne*, *Psychological Journal*, *Roczniki Psychologiczne*, *Annals of Psychology*, *Psychologia Wychowawcza*, *Social Psychological Bulletin*, *Polskie Forum Psychologiczne*, *Health Psychology Report*, *Studia Psychologica UKSW*. Oprócz tego: *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, *Medycyna Pracy*, *Roczniki Nauk o Rodzinie*, *Journal of*

Educational Sciences. W prowadzonych projektach stosowałam i popularyzowałam nowe narzędzia badawcze, w obliczeniach wykorzystywałam zaawansowane metody analiz statystycznych, co było zgodne z uwagami i sugestiami recenzentów mojego dorobku naukowego sprzed 2014 roku. Uzyskane wyniki w kilku ostatnich latach publikowałam zarówno w języku polskim jak i w angielskim, w czasopiśmie zagranicznych indeksowanych w bazie JCR; w materiałach konferencyjnych indeksowanych bazach Web of Science, Scopus, Psychology Database. Większość moich artykułów opublikowanych po 2014 roku, posiada swój cyfrowy identyfikator dokumentu i są dostępne w formie Open Access. Dokładając starań, aby efekty mojej pracy miały charakter przydatny nie tylko naukowcom, wiele wyników z badań było zakończonych popularyzacyjną ich wersją.

Po 2014 roku dwukrotnie zdarzyło się, że wraz z dużym projektem badawczym, realizowałam mniejsze dotyczące także funkcjonowania matek. Jeden z nich dotyczył inteligencji emocjonalnej u matek w tym, matek samotnych (2016), drugi dotyczył satysfakcji z pracy zawodowej u matek (efekty publikacyjne ukazały się w 2018). Chcę zwrócić uwagę, że w wielu publikacjach jestem pierwszą autorką, inicjującą i kontynuującą badania nad rodziną samotnej matki. W okresie po 2014 roku, dwukrotnie zwiększyła się moja aktywność pod względem wykonywania recenzji dla redakcji psychologicznych czasopism naukowych, takich jak: Polskie Forum Psychologiczne, Studia z Psychologii w KUL, Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio, Psychologiczne Zeszyty Naukowe, Psychologia Wychowawcza, a także dla redakcji Ateneum – Przegląd Familiologiczny, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze. Sporządzałam także recenzje dla wydawnictw: Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W efekcie tej współpracy, opracowałam 59 recenzji (od 2014, stan na marzec 2019). Od 2019 roku jestem zakwalifikowana jako recenzent w dwóch programach Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej: mobilność krótkookresowa oraz promocja uczelni za granicą.

Pełniłam funkcję konsultanta w przewodzie doktorskim dr Izabeli Sochackiej, *Efektywność terapii logopedycznej wybranych zaburzeń artykulacyjnych u dzieci sześciolletnich*, Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (2006).

W dalszym ciągu przynależę do kilku krajowych towarzystw naukowych i stowarzyszeń, w tym do Polskiego Stowarzyszenia Psychologii Rozwoju Człowieka (członek, od 2018), Częstochowskiego Towarzystwa Naukowego (czynny członek), Stowarzyszenia *Kreatywni* (członek). Jestem wieloletnim członkiem współpracującym Towarzystwa Naukowego KUL. Siedmiokrotnie zrealizowałam stypendia z funduszy UE programu Erasmus plus oraz dwie wizyty studyjne w akademickich ośrodkach zagranicznych: w Uniwersytecie Żylińskim (2013, 2014). Po 2014 roku rozszerzyłam swoją współpracę z Uniwersytetem w Ostrawie, Palackeho w Olomouci, Śląskim Uniwersytetem w Opawie, a także z Vytautas Magnus University Education Academy w

Wilnie i Karoli Gaspar Univeristy of the Reformed Church w Budapeszcie. Dzięki wymianie i nawiązaniu współpracy po 2014 roku, dwukrotnie pracowałam w międzynarodowej grupie badawczej składającej się z naukowców z Czech, Słowacji, Węgry i Polski nad przygotowaniem wniosku aplikacyjnego projektu, *Teacher training in Central Europe* do Fundacji Wyszehradzkiej V-4 (2016, 2017). Aktualnie przygotowuję projekt bilateralny polsko-słowacki NAWA na 2019 rok, *Parentification and Grandparents' Involvement from the Perspective of Grandchildren from Families of Polish and Slovak*, we współpracy z Uniwersytetem Żylińskim. Koordynatorem po stronie słowackiej jest doc. Vlasta Cabanova.

Pracowałam, organizując dwie ogólnopolskie konferencje naukowe (2002, 2009), których byłam przewodniczącą komitetu organizacyjnego. Czterokrotnie byłam członkiem komitetów naukowych ogólnopolskich konferencji i dwukrotnie zagranicznych. Byłam organizatorem i prowadzącym sesje naukowe.

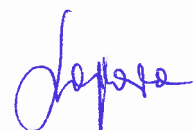
Podejmowane i zrealizowane problemy badawcze zostały dostrzeżone przez naukowców podczas konferencji naukowych, organizowanej przez Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, gdzie rezultatem było wyróżnienie plakatu w sesji plakatowej (2017). Kolejny plakat zaprezentowany podczas Kongresu PTP organizowanego przez Uniwersytet Gdański otrzymał 1. miejsce w konkursie plakatów (2017). Uznaniem moich prac na rzecz Uczelni były siedmiokrotne nagrody przyznane przez Rektora WSP i AJD, Medal Ministra Edukacji Narodowej (2003) oraz Srebrny Krzyż Zasługi przyznany przez Prezydenta RP za działalność na rzecz rozwoju nauki (2016). Otrzymałam także zespołową nagrodę III stopnia Rektora UAM za udział w pracach zespołu nad wieloautorską książką pt. *Konflikt społeczny w perspektywie socjologicznej i pedagogiczno-psychologicznej. Wybrane kwestie* (2016). W roku akademickim 2017/2018 w semestrze zimowym, byłam na urlopie naukowym.

Dwukrotnie pełniłam funkcję zastępcy dyrektora ds. nauki: w latach 2000–2004 w Instytucie Pedagogiki i Psychologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej, w latach 2012–2016 po reorganizacji, w Instytucie Filozofii, Socjologii i Psychologii Akademii im. Jana Długosza. Byłam i nadal jestem członkiem wielu uczelnianych komisji: naukowej, dydaktycznej, rekrutacyjnej, konkursowej, członkiem rady instytutu oraz rady wydziału.

Podsumowując, w swojej pracy na pierwszym miejscu stawiałam naukę, w pewnym odstępie aktywność dydaktyczną i organizacyjną. Jestem autorką 3 monografii, redaktorem, współredaktorem 4 wieloautorskich książek, ponad 80 artykułów opublikowanych w czasopiśmie punktowanych i recenzowanych oraz 8 tekstów popularnonaukowych. Brałam udział w 55 konferencjach naukowych: zagranicznych, międzynarodowych krajowych oraz ogólnopolskich. Wypromowałam wraz z licencjatami 233 magistrantów, w tym jedna osoba uzyskała stopień doktora, druga – ma otwarty przewód doktorski. Przygotowałam i kierowałam

międzywydziałowym i międzyuczelnianym zespołem naukowym studentów, który uczestniczył w IX Europejskim Festiwalu Bliźniąt w Szczecinie (2007). Studenci, którymi opiekowałam się naukowo zostali: laureatką nagrody MNiSW, Akademickiego Nobla Studenckiego, laureatem I miejsca konkursu o indeks akademicki, prowadzonego przez psychologiczne czasopismo *Charaktery*. Dzieląc się swoim doświadczeniem i wiedzą włączałam i nadal włączam studentów w prace badawcze, sprawując merytoryczną opiekę nad przygotowaniem współautorskich artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych (Polskie Forum Psychologiczne, Studia nad Rodziną, Pedagogika Rodziny Family Pedagogy) oraz współautorskich wystąpień konferencyjnych. Dowodem ich zainteresowania jest ciągle duża liczba studentów wyrażających chęć uczestniczenia w seminariach prowadzonych przeze mnie. Mój wskaźnik bibliometryczny wynosi $H = 5$ (udokumentowany manualnie. Podana wartość jest zbliżona do wartości obliczanej przez system Publish or Perish i jest wyższa od wartości prezentowanych w systemach Scopus oraz Web of Science). Jako swoje największe osiągnięcie naukowe po 2014 roku, dostrzegam wyodrębnioną oraz konsekwentną i systematyczną eksplorację obszaru dotyczącego rodziny samotnej matki. Lepsze zrozumienie procesów zachodzących w rodzinach niepełnych, których liczba wciąż przyrasta może znaleźć przełożenie na poznanie obszarów wymagających wsparcia oraz wypracowania skutecznych sposobów to wsparcie oferujących. Uwzględnienie w pracach badawczych znaczenia wsparcia od dziadków ma wartość implementacyjną. Stworzenie i zweryfikowanie modelu badawczego odnoszącego się do adolescentów, ich matek i dziadków oraz rówieśników jednocześnie, poszerza lukę o zależnościach pomiędzy wymienionymi podmiotami. W prowadzonych badaniach, zwłaszcza po 2014 roku, starałam się testować różną konfigurację zmiennych i choć czasami spotykało się to z krytyką byłam przekonana, że takie spojrzenie może być nowym ujęciem rzeczywistości. Obecnie we współpracy z nauczycielami i studentami kontynuuję prace nad normalizacją skonstruowanej Skali Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami (SKAR). Narzędzie wymaga udoskonalenia o normy, by również było przydatne w obszarze działań praktycznych. Dostrzeganą ważną kwestią w dalszych planach mojej działalności naukowo-badawczej jest pogłębienie i rozszerzenie prac dotyczących obszaru funkcjonowania adolescentów z rodziny samotnego rodzica przy współudziale dziadków. Przygotowuję nowy model badawczy w celu wyjaśnienia roli dziadków jako moderatorów optymalnego funkcjonowania adolescentów z rodziny samotnej matki i samotnego ojca. Kontynuuję także badania nad różnicującym znaczeniem osiągnięć szkolnych dla związku relacji z rodzicem z relacjami w grupie u dzieci i młodzieży. Ten obszar wydaje mi się niezmiernie ważny, gdyż budzi nadzieję na wzmocnienie funkcjonowania dzieci i młodzieży pochodzących z rodziny z samotnym rodzicem.

Dostrzegam również konieczność wznowienia prac nad narzędziem do określenia siły zaangażowania dziadków w rodzinie samotnego rodzica, którego jestem inicjatorką. Dotychczas ta kwestia nie była jeszcze podejmowana.

7. Literatura cytowana

- Amato, P.R. (2001). Children and divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Attar-Schwartz, S., Buchanan, A., Tan, J.P., Flouri, E., Griggs, J. (2009). Grandparenting and Adolescent Adjustment in Two-Parent Biological, Lone-Parent, and Step-Families. *Journal of Family Psychology*, 23, 1, 67-75.
- Barber, C.E. (2014). *Forest Fire As a Shared Intergenerational Experience: Perceived Short-term Impacts on the Grandparent-Grandchild Relationship*. Pobrane z: https://sohe.wisc.edu/wordpress/wp-content/uploads/2014_Barber_Forest-fire-as-a-shared-intergen-experiencej-intergenerational-relationships-122-128-140.pdf
- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Benard, B. (2004). *Resiliency. What we have learned*. San Francisco: WestEnd
- Booth, A., Amato, P. (1991). Divorce and psychological stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 396-407. doi: 10.2307/2137106
- Borucka, A. (2011). Koncepcja resilience. Podstawowe założenia i nurty badań. W: W. Junik (red.), *Resilience. Teoria – badania – praktyka* (s. 11-28). Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia.
- Borucka, A., Ostaszewski, K. (2008). Koncepcja resilience. Kluczowe pojęcia i wybrane zagadnienia. *Medycyna Wieków Rozwojowego*, 12(2), 587-597.
- Borucka, A., Ostaszewski, K. (2012). Czynniki i procesy resilience wśród dzieci krzywdzonych. *Dziecko krzywdzone*, 3(40), 1-26.
- Braun-Gałkowska, M. (2003). Psychoprofilaktyka życia rodzinnego. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 10-19). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bridges, L.J., Roe, A.E.C., Dunn, J., O'Connor, T.G. (2007). Children's perspectives on their relationships with grandparents following parental separation: a longitudinal study, *Social Development*, 16(3), 539-554.
- Chodkowska, M. (2016). *Realizacja ról dziadków w rodzinach polskich tradycyjnych i współczesnych*. Pobrane z: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Balogoval/pdf_doc/34.pdf
- Ciechanowicz, A., Jaworowska, A., Matczak, A. (2008). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE* (wyd. 2). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Dench, G., Ogg, J. (2002). *Grandparenting in Britian: A baseline study*. London.
- Deptuła, M. (1997). *Szanse rozwoju psychospołecznego dzieci w zmieniającej się szkole*. Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Ekiert-Grabowska, D. (1984). *Techniki socjometryczne w pracy wychowawcy klas początkowych*. Katowice: Wydawnictwo UŚI.
- Escuder Mollon, P., Gil, A., Nowacka, U., Siguencia, L.O., Kozerska, A., Napor, E., Piasecka, M., Górna, J. (2014). *Zestaw narzędzi ewaluacyjnych dla instytucji oświatowych: zwiększanie wpływu edukacji na jakość życia seniorów*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza.
- Fergusson, E., Maughan, B., Golding, J. (2008). Which children receive grandparental care and what effect does it have? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(20), 161-169.
- Filus, A. (2006). Być dziadkiem/babką w Chinach, Grecji i w Polsce: behawioralne i afektywne zaangażowanie w opiekę nad wnukami. *Studia Psychologiczne*, 1, 35-46.
- Frydrychowicz, S. (2003). Komunikacja interpersonalna w rodzinie a rozwój do-rostłych. W: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina a rozwój człowieka dorosłego* (s. 101–122). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Gębka, M. (2006). Trzy pytania o kryzys ojcostwa. Roczniki Socjologii Rodziny. *Studia Socjologiczne oraz*

Interdyscyplinarne, t. XVII, 117–139.

- Greve, W., Staudinger, U.M. (2006). Resilience in later adulthood and old age: Resources and potentials for successful aging. W: D. Cicchetti, A. Cohen (red.), *Developmental Psychopathology* (s. 796-840). New Jersey: Published by John Wiley and Sons.
- Greenberg, M.T. (2006). Promoting resilience in children and youth. Preventive intervention and their interface with neuroscience. *Resilience in Children*, 1094, 139–150. doi: 10.1196/annals.1376.013
- Grzankowska, I., Basińska, M.A., Napora, E. (2018). The resilience of mothers and their job satisfaction: the differentiating role of single motherhood. *Social Psychological Bulletin*, 13(2). doi:10.5964/spb.v13i2.27156.
- Hank, K., Buber, I. (2009). Grandparents Caring for Their Grandchildren Findings From the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe. *Journal of Family Issues*, 30(1), 53-73.
doi:10.1177/0192513X08322627
- Hobfoll, S. E. (2006). *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*. Gdańsk: GWP.
- Ingoldsby, E., Shaw, D., Garcia, M. (2001). Intra family conflict in relation to boys' adjustment at school. *Development and Psychopathology*, 13(1), 35-52.
- Jenkins, J.M., Smith, M.A. (1990). Factors Protecting Children Living in Disharmonious Homes: Maternal Reports. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 29(1), 60–69.
doi:10.1097/00004583-199001000-00011.
- Johnson, R.E. (1987). Mothers' versus fathers' role in causing delinquency. *Adolescence*, 22, 305–315.
- Juczyński, Z. (2001). *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: PTP.
- Kagitcibasi, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context. Implications for self and family. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 36, 4, 403-422.
- Kalil, A., Eccles, J. (1994). *Parent-adolescent relationships, parenting behaviors, and maternal well-being in single vs. two-parent black families*. The Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, February, San Diego, CA.
- Kmieciak-Baran, K. (2000). *Narzędzia do rozpoznawania zagrożeń społecznych w szkole*. Gdańsk: Wydawnictwo Przegląd Oświatowy.
- Kozerska, A., Napora, E., Schneider, A. (2013). Konceptualizacja badań nad międzypokoleniowym uczeniem się w rodzinie – wybrane kwestie etyczne. *Podstawy edukacji. Sfera wartości i zasad – konstruowanie podmiotu*, 6, 245-256.
- Kozerska, A., Napora, E., Piasecka, M., Gil, A., Górna, J., Nowacka, U., Ochoa, L.S. (2014). Psycho-educational context of supporting seniors in Poland, using tools from the Eduseni Project. *Society, Integration, Education. Proceeding of the International Scientific Conference*, vol. II, 124-138. Rezekne, Łotwa.
- Kraemer, A. A. (2006). *The Tricky Transition: Communication in the Mother and Adolescent-Daughter Relationship*. N.C.U.R: UW-Whitewater Wisconsin. Pobrane z: <http://www.ncur20.com/presentations/13/1388/paper.pdf>
- Kulig, J. (2000). Community resiliency: the potential for community health nursing theory development. *Public Health Nursing*, 17(5), 374–385.
- Lussier, G., Deater-Deckard, K., Dunn, J., Davies, L. (2002). Support across two generations: Children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*, 16, 363-376.
- Luthar, S.S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. W: D. Cicchetti, D.J. Cohen (red.), *Developmental Psychopathology: Risk, disorder, and adaptation* (s.740–795). New York: Wiley.
- Łuszczynska, A., Mazurkiewicz, M., Kowalska, M., Schwarzer, R. (2006). Berlińskie Skale Wsparcia Społecznego (BSSS): Wyniki wstępnych badań nad adaptacją skal i ich własnościami psychometrycznymi. *Studia Psychologiczne*, 44, 3, 17-27.
- Mendecka, G. (2003). *Środowisko rodzinne w percepcji osób aktywnych twórczo*. Częstochowa: Wydawnictwo

- Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Michael, K., Ben-Zur, H. (2007). Risk –taking among adolescents: Associations with social and affective factors. *Journal of Adolescents*, 30, 17-31.
- Miller-Dey, M.A. (2002). Parent-Adolescent Communication about Alcohol, Tobacco, and Other Drug Use. *Journal of Adolescent Research*, 17(6), 604-616.
- Morrison, D.R., Cherlin, A.J. (1995). The Divorce Process and Young Children's Well-Being: A Prospective Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 57, 3, 800-812. doi: 10.2307/353933.
- Napora, E. (1991). Zachowanie rodziców a autonomia moralna młodzieży. *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie Seria Psychologia*, t. II, 5-22.
- Napora, E. (1994). Jak zapobiegać wypadkom wśród dzieci. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 1, 22-24.
- Napora, E. (1995). O zasadach bezpieczeństwa w przedszkolu. *Wychowanie w Przedszkolu*, 3, 157-161.
- Napora, E. (2006a). Konsekwencje samotnego rodzicielstwa dla społecznego funkcjonowania dziecka. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Psychologia*, 13, 113-119.
- Napora, E. (2006b). Obraz kobiecości dziewcząt wychowywanych przez samotnych rodziców. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Wokół wychowania. Rola rodziny i szkoły w procesie socjalizacji dziecka* (s. 155-162). Łódź: Wydawnictwo WSInf.
- Napora, E. (2008). Wybrane aspekty funkcjonowania ojców w relacji z dziećmi. W: R. Derbis (red.), *Jakość życia-od wykluczonych do elity* (s. 567-587). Częstochowa: Wyd. AJD.
- Napora, E. (2012a). *How adolescents and their single-mothers communicate in the south of Poland*. *Polish Journal of Applied Psychology*, 10(2), 109-129.
- Napora, E. (2012b). Uwarunkowania komunikacji samotnego rodzica z dorastającym tej samej płci. *Polskie Forum Psychologiczne*, 17(1), 155-170.
- Napora, E. (2013a). Psychological image of seniors in Poland. W: Education and quality of life of senior citizen (red.), Escuder-Mollon, P. Cabedo, S., Universitat Jaume I Castellon (s. 59-63). Pobrane z: www.edusenior.eu/data/outcomes/wp5/EduSenior-guide.pdf
- Napora, E. (2013b). University of Thirds Age, at Ursus –Warsaw. W: Escuder-Mollon, P. Cabedo, S. (red.), *Education and quality of life of senior citizen*. Universitat Jaume I Castellon (s.124-125). Pobrane z: www.edusenior.eu/data/outcomes/wp5/EduSenior-guide.pdf
- Napora, E. (2013c). *Komunikacja matek w parach z córką i synem w rodzinach o różnej strukturze*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza.
- Napora, E. (2013d). Agresja w obrazie rodziny jako korelat atrakcyjności społecznej dziecka (studia nad zjawiskiem *resilience*). W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży w sytuacjach społecznych. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewycięzania* (s.124-140). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Napora, E. (2014a). Relacje z matką w rodzinie o odmiennej strukturze w ocenie adolescentów. *Kultura i Edukacja*, 3(103), 111-131.
- Napora, E. (2014b). Wsparcie społeczne ze strony dziadków, czyli kto i z czego jest zadowolony. *Częstochowski Biuletyn Oświatowy*, 4, 54-56.
- Napora, E. (2015). Poverty of a family from provincial Poland and attractiveness of a school child among peers. *Journal of Educational Sciences*, 1, 38-49.
- Napora, E. (2016a). Uwarunkowania atrakcyjności dziecka wśród rówieśników. *Studia Psychologica UKSW*, 2, 43-57. DOI: 10.21697/sp.2016.16.02.03
- Napora, E. (2016b). Relacje z dziadkami a subiektywna ocena jakości życia ich wnuków w rodzinach o różnej strukturze. *Polskie Forum Psychologiczne*, 21(1), 5-22. doi:10.14656/PFP20160101
- Napora, E. (2016c). Relacje z dziadkami w retrospekcyjnych badaniach dorosłych wnucząt. *Psychologia Wychowawcza*, 52(10), 84-97.
- Napora, E. (2016d). Niektóre zasoby osobiste matek a prężność adolescentów: różnicująca rola struktury rodziny. *Studia Psychologiczne*, 54(3), 41-54.

- Napora, E. (2016e). Selected personal resources of mothers and their influence on the resilience of adolescents: the differentiating role of the family structure. *Studia Psychologiczne*, 54(3), 40-53.
doi: 10.2478/V1067-010-0159-4
- Napora, E. (2017a). Wsparcie społeczne dziadków i komunikowanie się z rówieśnikami predyktorami prężności u adolescentów z rodzin samotnych matek. *Roczniki Psychologiczne*, 20(4), 775-793
doi:10.18290/rpsych.2017.20.4-3pl
- Napora, E. (2017b). Grandparental social support and communication with peers as predictors of resilience in adolescents from single-mother families. *Annals of Psychology*, 20(4), 795-814
doi:10.18290/rpsych.2017.20.4-3en
- Napora, E. (2018a). Przywiązanie i wychowanie w rodzinie a poczucie bezpieczeństwa u dziecka. W: E. Napora, M. Stawiarska-Lietzau, E. Kornacka-Skwara (red.), *Psychospołeczne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym* (s. 13-30). Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza.
- Napora, E. (2018b). Związki w rodzinie wielopokoleniowej w ocenie młodzieży – perspektywa polska. W: M. Kielar-Turska (red.), *Siła umysłu w starości* (s. 435-454). Kraków: Wydawnictwo Ignatianum.
- Napora, E. (2018c). Wsparcie dziadków i prężność a komunikacja z rówieśnikami u adolescentów pochodzących z rodzin samotnych matek. *Psychologia Wychowawcza*, 13(2), 83-103.
doi:10.5604/01.3001.0012.4757.
- Napora, E. (2019a). Skala Komunikowania się Adolescentów z Rówieśnikami (SKAR) – właściwości psychometryczne narzędzia szacującego zadowolenie z relacji z rówieśnikami. *Polskie Forum Psychologiczne*, 24(1), 57-78.
- Napora, E. (2019b). Niektóre predyktory związków z rówieśnikami dla adolescentów z rodzin samotnych matek. *Roczniki Nauk o Rodzinie* (w druku).
- Napora, E. (2019c). Relationship with Mother and Closeness to Grandparents in Relation to Resilience of Adolescents in Single Mother Families Significance of the Absence of Father. *Health Psychology Report* (w druku).
- Napora, E. (2019d). *Relacje w rodzinie samotnej matki. Znaczenie wsparcia od dziadków dla komunikowania się z rówieśnikami*. Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza.
- Napora, E., Andruszkiewicz, A., Basińska, M.A. (2018). Types of work-related behavior and experiences and stress coping strategies among single mothers. Differentiating role of work satisfaction. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 31(1), 55-69.
doi: 10.13075/ijom.1896.01052
- Napora, E., Grzankowska, I., Basińska, M.A. (2018a). Social support in groups of mothers with different family status and its significance for satisfaction with work, *Medycyna Pracy*, 69(5), 497-507.
doi.org/10.13075/mp. 5893.00693
- Napora, E., Grzankowska, I., Basińska, M.A. (2018b). Uwarunkowania satysfakcji z pracy u samotnych matek. *Czasopismo Psychologiczne Psychological Journal*, 24, 2, 315-324 doi:10.14691/CPJ.24.2.315
- Napora, E., Kozerska, A. (2010). Styl wychowania i komunikacji w percepcji młodzieży wychowywanej przez samotne matki. *Studia Psychologica*, 10(1), 67-85.
- Napora, E., Kozerska, A., Miszczak, E. (2014). Wsparcie dziadków w rodzinie o różnej strukturze a jakość życia. *Acta Humanica*, 2, 161-170.
- Napora, E., Pękala, B. (2014a). Komunikacja z matką a siła związku córki z rówieśnikami tej samej płci. *Polskie Forum Psychologiczne*, 19(4), 479-494.
- Napora, E., Pękala, B. (2014b). Wsparcie i komunikacja matek czynnikiem prężności w funkcjonowaniu córek wśród rówieśniczek. *Polskie Forum Psychologiczne*, 19(3), 371-386.
- Napora, E., Kozerska, A., Schneider, A. (2014c). Parentyfikacja dziadków czynnikiem *resilience* w funkcjonowaniu rodziny samotnej matki – przegląd badań. *Kultura i Edukacja*, 1(101), 51-71.

- Napora, E., Stawiarska-Lietzau, M., Kornacka-Skwara, E. (red.). (2018). *Psychospołeczne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym*. Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza.
- Newman, T. (2002). *Promoting resilience: A review of effective strategies for child care services*. Exeter, United Kingdom: Center for Evidence Based Social Sciences.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2008). Skala pomiaru prężności – SPP-25. *Nowiny Psychologiczne*, 3, 39-55.
- Ogińska-Bulik, N., Juczyński, Z. (2011). Skala pomiaru prężności – SPP-18. *Polskie Forum Psychologiczne*, 16, 1, 7–28.
- Olson, D.H., Russell, C.S., Sprenkle, D.H. (1989). *Circumplex Model: Systemic Assessment and Treatment of Families*. Pobrane z: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781317773634>
- Opozda, D. (2003). Świadomość wychowawcza rodziców. W: R. Piwowarski (red.), *Dziecko – nauczyciel – rodzice. Konteksty edukacyjne* (s. 155-163). Białystok–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Piasecka, M., Napora, E., Kozerska, A., Ochoa Siguencia, L., Cwiąg, H., Ochoa-Dąderska, R., Balloni, A.J. (2015). *Technologies (IT) in the management of hospitals in Poland GESITI Research Project at Region Silesia Report*, 1, 1-33. Pobrane z: <http://www.cti.gov.br/dtsd/gesiti-hospitalar/issn-2316-2309,2015,2316-2309>.
- Piórowska, A., Basińska, M., Piórowski, K., Janicka, M. (2017). The Brief Resilience Coping Scale – polska adaptacja Krótkiej Skali Prężności Zaradczej. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 215-227.
- Plopa, M., Połomski, P. (2010). *Kwestionariusz Relacji Rodzinnych. Wersje dla młodzieży. Podręcznik*. Warszawa: VIZJA PRESS & IT.
- Pospizyl, K., Żabczyńska, E. (1985). *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Płasczyński, E. (1993). *Otwartość w diadach małżeńskich*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Radochoński, M. (1987). *Choroba a rodzina*. Rzeszów: Wydawnictwo WSP.
- Ruiz, S.A., Silverstein, M. (2007). Relationships with grandparents and the emotional well-being of late adolescent and young adult grandchildren. *Journal of Social Issues*, 63(4), 793–808.
doi:10.1111/j.1540-4560.2007.00537.x
- Rydzewski, P. (1989). Teoria kontroli społecznej jako jedna z teorii dewiacji. *Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny*, 51, 4, 313-326.
- Sęk, H. (1988). Rola asertywności w kształtowaniu zdrowia psychicznego. Ustalenia teoretyczne i metodologiczne. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 787-808.
- Stańczak, J., Stelmach, K., Urbanowicz, M. (2016). *Małżeństwa oraz dzieciństwo w Polsce*. Pobrane z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portal_informacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/23/1/1/malzenstwa_i_dzietnosc_w_polsce.pdf
- Taylor, A. C., Robila, M., Lee, H.S. (2005). Distance, Contact, and Intergenerational Relationships: Grandparents and Adult Grandchildren from an International Perspective. *Journal of Adult Development*, 12, 1, 33-41. doi: 10.1007/s10804-005-1280-7.
- Tyszkowa, M. (1990). Rodzina, doświadczenie i rozwój jednostki. Paradygmat teoretyczny badań. W: M. Tyszkowa (red.), *Rodzina a rozwój jednostki* (s. 13-37). Poznań: CPBP .09.02.
- Wallerstein, J.S., Blakeslee, S. (2005). *Rozwód a co z dziećmi*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: Perspectives from the Kauai Longitudinal Study. *Development and Psychopathology*, 5, 503-515.
- Woźniak-Krakowian, A., Napora, E., Gomółka-Walaszek, I. (2009). (Red.), *Problemy marginalizacji dzieci i młodzieży*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza.
- Zalewska, A. (2003). Skala satysfakcji z pracy – pomiar poznawczego aspektu ogólnego zadowolenia z pracy. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica*, 7, 49-61.